

موزيك و گۆرانى له ئايىنى ئيزيديدا

ID No. 2698

(PP 168 - 187)

<https://doi.org/10.21271/zjhs.23.5.9>**هنگاو انور محمد****دلاور مصطفى محمد**

به شى موزيك - كۆليژى هونره جوانه كان / زانكۆ سلاحه دين-ههولپر

hangaw.mohammad@su.edu.krd

dlawer.muhammad@su.edu.krd

وه گرتن : 2019/03/27**په سندر كرن : 2019/08/22****بلاو كرنه وه : 2019/10/23****پوخته**

بابه تى ئه م توئزىنه وه يه به شىكى په يوه سته به وهى كه ئايا ئايىنى يه زىدى پىكهاتىكى ئاوتته يه وه كو ديارده يه كى ئايىنى له ئه نجامى كارلىكى له گه ل ئايىنه كانى تر ياخود بنه چه يه كى تايهت به خۆى هه يه و گۆرانكارى به سهردا نه هاتوه. به شه كهى ترى بابته ئه م توئزىنه وه يه له چوارچوهى پىنگه و رۆلى موزيك و گۆرانى ئايىنى ئيزىدييه به تايهت له چالاكى و بۇنه ئايه نى و رپوره سمه كولتورى و كۆمه لايه تيه كان.

رىكاره كانى مه يدانى و ميتۆده كانى توئزىنه وه كه به رىگاي گه پانى مه يدانى ئه نجامدراوه كه زانبارى پتويست له سهر موزيك و گۆرانى به ئايىنه كانى كۆكراوه ته وه و ئه و ده ق و تىكسته ئايىنه يه كه باس له رۆل و پىنگه موزيك و گۆرانى له و ئايىنه ده كهن. بۇ ئه م مه به سته ش له رىگاي تيبىنى راسته وخۆ و چاوپىكه وتن له گه ل هه والده ران و كه سانى به ئه زمون زانبارى پتويست كۆكراوه ته وه.

گرفته كانى ئه و توئزىنه وه يه له وه دايه كه كه بۆچى زۆرىه ي سهرچاوه كان له لايه ن عه ره به موسولمانه كان نووسراوه به هه موو شپوه يه ك هه ولىانداوه ئيزىدييه كان بكه نه به شىك له نه ته وهى عه ره ب و ئايىنه كه ش بكه ن به به شىكى هه لگه راوه له ئايىنى ئىسلام. هه روها بۆچى له به رامبه ردا هه ندى له سهرچاوه كان ئيزىديه كان ده يگه رىتته وه سهر ئايىنى زه رده شتى بان سۆمه رپيه كان بان ميرا ئاييه كان. هه روها گرفته كى ترى ئه م ليكۆلنه وه يه ئه وه يه كه له به رچى تىكسته كانى بان تۆمار نه كراوه و نه نووسراوه ته نيا به شپوه يه كى زاره كى ده رخان كرده وه و نه وه له دواى نه وه له به كتر وه رده گرنه وه. هه روها گرفته كى ترى له م ليكۆلنه وه يه نه بوونى بان كه مى به دوا داچوون و پشكىنى شوئنه واره ميژوويه كانى ناوچه ئيزىدى نشينه كانه بۇ دۆر زينه وهى ئه و لايه نه شاروانه ي كه له ميژووى ئه م ئايىنه روويانداوه.

ئامانجه كانى ئه م توئزىنه وه يه برىتبه له پيشاندانى په گورپشه ي ئايىنى يه زىدى و په يوه ندى به به ئايىنه كانى تره وه، هه روها پيشاندانى پىنگه و رۆلى تايهت موزيك و گۆرانى له ئايىنى ئيزىديدا.

ده رته نجامى ئه م توئزىنه وه يه: ئامانجى په كه م په يوه سته به لايه نى تپۆرى توئزىنه وه كه، دواى تاوتوئكردى تپۆرى سه بارهت به بنه چه ي يه زىديه كان بۆمان ده ركه وت كه بۆچوونى جياواز هه يه سه بارهت به بنه چه و ميژووى ئايىنى يه زىدى كه هه ندى كان سهر به بۆچوونى عه ره بى ئىسلامىدايه پىنوايه كه ئايىنى يه زىدى دريژكراوه ئايىنى ئىسلامه دواى كۆمه ليك له گۆرانكارى له لايه ن كه سانى ئايىنى يه زىدى به تايهت تى شىخ ئادى و هه روها پىنوايه كه له رپچكه ئىسلامى يه زيد كورى مه عاويه جيا بوونه ته وه. له به رامبه ردا بۆچوونى تر هه يه كه هه ندى كان له لايه ن نووسه رانى كورد كراون زياتر مۆركى كوردى پتوه دياره كه وا ئايىنى يه زىدى تايه ته ندى كه كوردى په هاى هه يه.

له ئامانجى دووم بۆمان ده ركه وت كه موزيك و گۆرانى پۆل و پىنگه به كى گرنگى هه يه كه ئه مه ش په يوه سته به لايه نى مه يدانى، له م توئزىنه وه يه بۆمان ده ركه وت كه پىنگه موزيك و گۆرانى له ئايىنى ئيزىديدا پىنگه به كى پىرۆزى هه يه له تىكسته ئايىنه كانى بان و هه ردوو ئامپرى ده ف و شمشال "ده ف و شاب" به دوو ئامپرى پىرۆز داده نرئت له زوره بى هه ره زۆرى جه ژن و رپوره سمه كان موزيك و گۆرانى به م دوو ئامپره به كارد هه ينرئت.

ووشه سه ره كه يه كان: يه زىدى - بنه چه - پىنگه - موزيك - رپوره سم**پيشه كى**

ئه و توئزىنه وه يه ي له به رده سته دايه له بوارى ئيتنۆموزيكۆلۆجى دايه به شىوازى وه سفى شىكارى. به گشتى توئزىنه وه يه ي مه يدانى له سهر ئيزىديه كان كارىكى ئاسان نيه، ئه مه ش له به ر ئه وهى سهرچاوه ئىسلاميه عه ره بيه كان و رزيمه يه ك له دوايه كه كانى عىراق هه ميشه هه ولىانداوه ئيزىديه كان بكه نه به شىك له خۆيان و له كوردى دابىرن. بۆيه هه ميشه كار كرن بۆ به ده سته پنانى سهرچاوه ي زانستى و دروست دوور له شىواندن پتويستى به ماندوو بوون و زه حمه تيه كى زۆره.

بەشېك لە بابەتى ئەم توڭزىنەۋەيە برىتسيە لە ۋەى كە ئايا ئايىنى يەزىدى يىكھائىكى ئاۋىتەيە لە ئايىنەكانى تر ياخود بىنەچەيەكى تايەت بەخۆى ھەيە و گۆرانكارى بەسەردانەھاتوۋە. بە شەكەى ترى بابەتى ئەم توڭزىنەۋەيە لە چوارچىۋەى سرووت و جەژن و پىۋرەسمە ئايىنەكان داىە كە پەيۋەندىيان بە يىگەى موزىك و گۆرانى ئايىنى ئىزىدىيەۋە ھەيە.

توڭزەران لەم توڭزىنەۋەيەدا ھەۋلىاندائە بەرىگەى گەرانى مەيدانى زانىارى پىۋىست لەسەر موزىك و گۆرانىيە ئايىنەكان كۆبەنەۋە و ئەو دەق و تىكستە ئايىنەيە كە باس لە رۆل و يىگەى موزىك و گۆرانى لەو ئايىنە كۆنە دەكەن. بۇ ئەم مەبەستەش لەرىگەى تىبىنى راستەوخۆ و چاۋپىكەۋتن لەگەل ھەۋلىدەران و كەسانى بەئەزمون توڭزەران ھەۋلىان داۋە زانىارى پىۋىست بەدەست يىنن. ھەرۋەك كەسانى ھەۋلىدەرى بەناۋبانگى ۋەكو (قەۋال سلىمان¹ سەرۆكى قەۋالەكان و ئەندامى ئەنجومەنى بالاي رۋحانى ئىزىدى) كە لە سالى ۲۰۱۴ بەلام زانىارىيەكانى لەلايەن توڭزەران ۋەكو ئەرشىف پارىزاۋ بوو تا كاتى توڭزىنەۋە، رۆلىكى گرنكى ھەبوو بۇ ئەم مەبەستە، ھەرۋەھا تۋانى ھاۋكارى باشمان بكات بۇ ئاگاداربوون لە رەۋشەكە و رىگرىمان لى نەكرىت لە كاتى گەرانەكانماندا.

ھەرۋەھا لەبەر ئەۋەى رەچەلەك و بىنەچەى بىنەمالەى يەكەى لە توڭزەران بەپىى سەرچاۋەكان دەگەرپتەۋە بۇ بىنەمالەى مىرانى ئىزىدى (شىخانى، ۲۰۰۲، ل ۱۴-۱۵). ئەمەش كارى گەرانى مەيدانىكەى ئاساتر كىرد ھەرۋەك ئىزىدىيەكان خۇيان دەلئىن: "لە دىن بوۋىنە، بەلام لە خۇپن نەبوۋىنە" (ھەمان سەرچاۋە، ل ۱۸). چۈنكە بەھۆى ئەو بارودۇخەى كە لەسەرۋە ئامازەمان پىداۋە ناكىرئ ھەموو سەرچاۋەيەك بە باۋەپىكراۋ ۋەرگىرن، لە ھەمان كاتدا ئەو زانىارىيەكانى لە گەرانى مەيدانىدا بەدەست ھاتوون و پاش پەسندىردى لەلايەن گەۋرەى قەۋالەكانەۋە دوۋبارە بەراۋردمان كىردتەۋە لەگەل سەرچاۋەكان بۇ زياتر دلىيا بوون، چۈنكە تىكستە ئايىنەكان تۆمار نەكراۋن و نەنوسراۋتەۋە و بەشىۋەى زارەكىيەۋە نەۋە لەدۋاى نەۋە لە يەكتىرى ۋەردەگرنەۋە و لەگەل تىپەرپوۋنى كات، ھەرۋەكو بىنيمان، قسەو بىروباۋەرى جىباى زۆرى چۆتە سەر، لىكداۋەۋە بوچۈۋنەكانىش لەبارەى ئىزىدىياتى زياتر بە لىكداۋەۋەى زمان و ووشەيە.

ھەرۋەكو نەجم ئەلۋەنى دەلئىن: ناكىرئ پىشت بەم لىكداۋەۋە بەستىن چۈنكە دەچىتە قالبى ئەفسانەۋە ئەمە كارىكى ترە. چۈنكە تەفسىرىكى ئەفسانەيە، پىشت بەستوۋ بە لىكداۋەۋەى واتاى زمان و ووشە يان ناۋەكە (ئەلۋەنى، ۲۰۱۵). لەم بارەيەۋەش ماكس مولەر دەلئىن: ئەفسانە ھەلەيەكى زمانىيە، زۆر دياردە ھەن يەك ناۋيان بۇ دانراۋە، ئەم ناۋەش، بە تىپەرپوۋنى كات، ناتوانىرئ لە رىگەى ئەم ناۋەۋە دياردە جىاۋازەكان بىناسىنەۋە. ھەر دياردەيەك سەرەپاى ئەۋەى ھەندىك سىفەتى گىشتىيان ھەيە بەلام لە جەۋھەردا جىاۋازن، لەبەر ئەۋە جىاۋازى دياردەكان و كۆكردنەۋەيان لەژىر يەك ناۋدا بوۋتە ھۆى ئەۋەى ئەفسانە لە داىك بىن (ئەلۋەنى، ۲۰۱۵).

بۆيە لەم رۋانگەيەۋە توڭزەران ھەۋلىان داۋە جگە لەو زانىارىيەكانى كە بەشىۋەيەكى مەيدانى كۆيانكىردتەۋە، پىداچۈۋنەۋەيەكىش بۇ سەرچاۋەكان بىكەن بۇ زياتر دەۋلەمەندىردى ئەم لىكۆلىنەۋەيە.

توڭزەران لەبۋارى كاركىردندا زياتر ھەۋلى خۇيان خستتە ئاۋازى ئەۋ موزىكانەى لە سرووتەكان دەژەندىرن لەگەل ئەۋ گۆرانىيەكانى كە پەيۋەستىن بە چوارچىۋەى بابەتى ئەم لىكۆلىنەۋەيە. دۋاى بەدەستھىنانى زانىارى لە رىگەى تىبىنى كىردن و چاۋپىكەۋتن بە ئامادەبوۋنمان لە رىۋپەسم و جەژنەكانىان كە دواتر بۇ دلىياۋون لە راستى و دروستى زانىارىيەكان بەراۋردمان كىردوون لەگەل ئەۋەى كە لە سەرچاۋەكان دىكۆمىنت كراۋن.

فەسلى يەكەم لە گىرتەكانى توڭزىنەۋەۋە چارەسەرەكانى و گرنكى و ئامانج و سنوورى جوگرافى و بابەتى توڭزىنەۋەكە يىكھاتوۋە.

لە فەسلى دوۋەم بەشى يەكەم پەيۋەستە بە شوئىنى جوگرافى يەزىدىيەكان و ژمارەى دانىشتۋان و بەشى دوۋەمى پەيۋەستە بە بىنەچەۋ مېژوۋ و رەسەنايەتى ئايىنى يەزىدى چەند باسپكە بە پىشت بەستىن بە سەرچاۋە باۋەپىكراۋەكان ئامادەكراۋە ۋەك بىنەچەۋ مېژوۋى ئايىنى ئىزىدى.

لە فەسلى سىيەم، بەشى يەكەم تايەتە بە خستتەروۋى رىكارەكانى مەيدانى توڭزىنەۋە بە بەكارھىنانى مېتۇدەكانى ئەنرۆپۆلۇجى كە بە رىگەى تىبىنى راستەوخۆ و چاۋپىكەۋتن ئەنجامدراۋە. بەشى دوۋەم پەيۋەستە بە يىگەى موزىك و گۆرانى لە

¹ * قەۋال سفو سلىمان لە سالى ۱۹۲۹ لە گۈندى بەحزانج سەر بە ناحىەى باشىك لە داىكبوۋە، لە سالى ۲۰۱۴ لە تەمەنى ۸۵ سالى كۆچى دۋاى كىردوۋە. ۋەك سەرۆكى قەۋالەكان كارى رىنوئىنى و ئاراستەكىردى قەۋالەكان بوۋە لە گەپان و بەسەركىردنەۋەى ناۋچەكانى ئىزىدى.

ئايىنى ئىزىدى و لهگه ل سرووت و ريوپسم و جه نه كانى ئىزىدى، ههول و ماندووبوونى لىكدانه وهى ئىكسته ئايىنيه كان و گه رانه مهيدانييه كانمانه. به لام لىكدانه وهى ميژوويمان زور به قولوى بۇ نه كرددوه چونكه باسه كان زورى ده كيشاو ههولمان داوه نه وهى زياتر په يوه ندى به توپزىنه وه كه مان ههيه زياتر له سهرى بووه ستين.

ئىنجا له فسللى چواره م دهرنه نجامى كارى توپزىنه وه كه وه سهرچاوه كان به زمانه كانى كوردى و عهره بى و بيانى ديمانه كانمان خستوته پروو كه له باسه كه ماندا سوودمان لى بينيووه. له كوئايى دا له فسللى پىنجه م دا راسپارده و پىشنيار ده خه ينه روو.

1.1 گرتى توپزىنه وه كه

سهرچاوه و دىكومىنت: له نه نجامى گه ران و پىشكينى به دواى سهرچاوه كاندا چهند كيشه و گرتىكمان تىبىنى كرد. يه كه ميان: نه و سهرچاوه زور به يان له لايه ن عهره به موسولمانه كان نووسراوه به هه موو شيوه يه ك ههوليان داوه ئىزىديه كان بكه نه به شىك له نه ته وهى عهره ب و ئايىنه كه ش بكه نه به شىكى هه لگه راره له ئايىنى ئىسلام.

به لام هه ندى له و سهرچاوه تايه تن به سهرچاوه ئىزىديه كان كه ده يگه رىتته وه سهر ئايىنى زهرده شتى يان سوومه رپيه كان يان ميپراييه كان. به لام هه ندى له و سهرچاوه كه له لايه ن ئىزىديه رۆشنييره كان نووسراوه، له بهر نه بوونى به لگه و دىكومىنتى نووسراوه كه مى به دوا گه ران و به دوا داچوون تووشى سهر ليشواويه ك هاتوون كه ده توانى بگوتى هه ربه كه يان راره بوچوونىكى جياواز ده خه نه روو. نه و سهرچاوه به راره زور له لىكۆلهر و پىسپوره كان باوه رپىكران (نه لوه نى و ره سول ، ۲۰۱۵).

هه روه ها يه كىك له گرتىكمانى نه م لىكۆلینه وه يه نه وه يه كه تىكسته كانيان تومار نه كراوه و نه نووسراوه ته نه نيا به شيوه يه كى زاره كى دهرخيان كرددوه و نه وه له دواى نه وه له يه كترى وه رده گره نه وه، تا ئىستا به شيوه يه كى به رنامه دار هه ول نه دراوه ئىكسته ئايىنيه كانيان سهر له به رى تومار بكه ن و بيپارىزن.

هه روه ها گرتىكى تر له م لىكۆلینه وه يه نه بوونى يان كه مى به دوا داچوون و هه لكۆلین و پىشكينى شوپنه واره ميژووويه كانى ناوچه ئىزىدى نشينه كانه بۇ دۆزىنه وهى نه و لايه نه شاراوانه ي كه له ميژوووى نه م ئايىنه روويان داوه.

2.1 ئاسته نكه كانى توپزىنه وه

يه كىك له كوئىپ و ئاسته نكه كان كه هاتوته به رده م توپزىنه ران له كاتى گه رانى مهيدانى بووه، چونكه بۇ توپزىنه ران زور سخت بوو بتوانن متمانه ي ته واولى خه لكى ناوچه كه وه رىگرىن كه سهر به ئايىنى يه زىدين بۇ ده ست خستنى زانبارى دروست و ته واول، چونكه له ناو په رپه وانى ئايىنى ئىزىدىدا كارىكى زور نه ستمه زانبارى به ده ست به ئىتت به تايه تى نه و كه سانه ي كه سهر به ئايىنى يه زىدى نينه، ته نانه ت نه و زانبارىانه ي كه ده ستى توپزىنه ريش ده كه وىت له وانه يه له سهرچاوه ي باوه رپىكران و دروسته وه نه بىتت كه نه وه ش زور جار توپزىنه ر تووشى هه لى زانستى ده كات.

نه بوونى متمانه به كه سانى غه برى يه زىدى بۇ نه وه ده گه رپته وه كه نه و ميژوووه دوورو درپزه خويناويه ي هه يه، وه كو نه و كوئىپ كوزىنه ي به سهرىان هاتووه له رىگى فته واول له ناو بردينان كه له لايه ن خه لىفه كانى ئىسلام و ئىمبارتورىه تى عوسمانى و هه ندى له ميرنشه كانى كوردستان، به رامبه ريان كراوه به بيانووى په رستنى شه يتان.

نه م جگه له وهى كه بيروباوه رى ئايىنى ئىزىدى خوئى له خوئىدا ئايىنىكى داخراوه و كه س له ئايىنىكى تر ناتوانى بىته سهر نه م ئايىنه و نه وى چووه دهره وه ش له م ئايىنه ناتوانى جار يكى تر بگه رپته وه سهر ئايىنى ئىزىدى. هه روه ها سرووت و رپوره سمه ئايىنيه كان دوور له چاوى خه لكى بىگانه نه نجام دهرين.

بۇ وه ده ستخستنى زانبارى دروستيش له گه رانى مهيدانى، له رىگه ي قه واول سلیمان (سهرۆكى قه واوله كان و نه ندامى نه نجومه نى بالايى روهانى ئىزىدى) توانيمان رووخست وه رىگرىن و هارىكارمان بن، به سوپاسه وه، زور نه ركى گرانيان له نه ستۆ گرت و له هه ر لايه نىك نه سللى به سهرهاته كه يان بۇ روون ده كرىنه وه.

به و پىيه ي كه ئايىنى ئىزىدى ئايىنىكى داخراوه و سرووت و رپوره سمه كانيان تاراده يه ك به نه پتى نه نجام دهن، بۇيه هه ولماندا پياوانى ئايىنى ئىدى پازى بكه ين. له نه نجامدا، وه كو له سهره وه ئامازه مان پىدا، توانيمان له (نه نجومه نى بالايى روهانى ئىزىدى) كه له مېرو سهرۆك و گه وره پياوانى ئايىنى ئىزىدى پىكدىت، په زامه ندى وه رىگرىن و له هه مان كاتدا هارىكارىشمان بكه ن بۇ به ده سته پتنانى زانبارى دروست بۇ به ده سته پتنانى نه و ئاوازانه ي تايه تن به سرووته ئايىنيه كان.

هه رچه نده رىگه مان پى نه درا له سرووتى سه ما ئاماده بين به لام له رىگه ي (قه واول سلیمان) وه ئاوازه كانيان بۇ تومار كرىن و به CD له م توپزىنه وه يه سوودمان ليوه رگرت..

3.1 گرنگی توژینه وه که

گرنگی ئەم توژینه وه یه له وه دایه که بۆ یه که مجاره به دواداچوون بکریت سبارهت به و ئاوازانهی تایه تن به سرووته ئایینییهکانی یه زیدی، که ئەمهش بۆ یه کهم جاره بڵاوده کریته وه به تایه تی سرووتی سهما و مه هدر. ههروهها له بارهی میژووی ئایینی ئیزیدی و که سایه تی شیخادی، بۆ یه که مجاره راو بۆچوونی باوه پیکراوی ئیزیدییهکان بڵاوده کریته وه. هه رچه نده له زۆر سه رچاوه ئاماژه به چهنده که سایه تیه ک کراوه وه کو سه رچاوه ی مهیدانی، به لأم زۆر به ی جار زانیاری راست و دروستیان پچ نه دراوه.

ههروهها سبارهت به پۆرپه سم و جهژنهکان که له و لیکۆلینه وه یه له سه ر بنه ماله ی قه وال سلیمان به دواداچوونی بۆ کراوه له بارهی به کاره یانی موزیک و گۆرانی له پۆرپه سم و جهژنهکاندا، که ئییدا ههنده ی پۆرپه سمی تایهت به خۆیان ئەنجام دهدهن که ته نیا که سانی ئیزیدی دهتوانن ئییدا ئاماده بن.

ئهمه جگه له وه ی بۆ یه که مجاره لیکۆلینه وه یه کی زانستی مهیدانی به تیروانیی ئیتنۆموزیکۆلۆجی به زمانی کوردی له سه ر گۆرانی و موزیک له ئایینی ئیزیدا ئەنجام دهدریت. سوودمان له کۆمه لیک سه رچاوه وه رگرتوه که به زمانی عه ره بی و کوردی نووسراون، ههروه مو کتیه که ی (که رمه لی) یه که ببیلۆگرافیای ئیزیدیاتی ئی دایه (که رمه لی 2006: 113-116).

4.1 ئامانجهکانی توژینه وه که

ئامانجهکانی ئەم توژینه وه یه له دوو خالی سه ره کی ده خه یه روو:

- 1- ده مانه و ئ پيشانی بدهین تا چ پاده یه ک په گ و ریشه ی ئایینی یه زیدی به ئایینهکانی تره وه به نده.
- 2- ده مانه و ئ پيشانی بدهین تا چ پاده یه ک موزیک و گۆرانی له ئایینی ئیزیدی پتگه و پۆلی تایه تی خۆی هه یه.

5.1 سنووری توژینه وه که

سنووری جوگرافی

سنووری جوگرافی ئەم توژینه وه یه ئەو ناوچانه ده گرتیه وه که ئیزیدییهکان ئییدا نیشته جین له ناوچهکانی لالش، به عشیقه، به حزان و شنگال له هه ریمی کوردستانی عێراق.

سنووری مرۆبی

دانیشتوانی ناوچهکانی ئیزیدی نشین ده گرتیه وه به تایه تی ناوچهکانی شیخان و لالش و به عشیقه، چونکه ئەو ناوچانه زۆرینه ی دانیشتوانی ئیزیدین و تا کو ئیستا په پره یی ئایینی ئیزیدی دهکن و به شیوه یه کی به رچا و دیاره.

سنووری کاتی

له ماوه ی ئیوان سالی به هاری 2018 تا کو به هاری 2019 ئەم توژینه وه یه له لایه ن توژهران ئەنجام دراوه، به لأم ههنده ی له زانیارییهکان بۆ سالی 2004 تا کو 2006 ده گه رپته وه به تایه تی ههنده ی له چا وینکه و ته کان.

2. شوین و میژوو و بنه چه ی یه زیدی

1.2 شوینی جوگرافی یه زیدییهکان

ئیزیدییهکان وه که به شیک له نه ته وه ی کورد و به هۆی تایه تمه ندی ئایینیان وه کو به شیک له هاو نیشتمانیانی سنووری جوگرافیای نه ته وه یی کوردستان، به هۆی کۆمه لیک پیکه و تنامه ی ئیمپریالی به تایه تی پاش جهنگی جیهانی یه که م ناوچهکانیان به سه ر چهنده ده وله تیکدا دابه شکراوه (ئه لوه نی 1999: 39). ئەگه ر ده وله تی عێراق وه ک نمونه وه ر بگ رین تا کو پیتش رووخانی رژی می به عس له سالی 2003 زۆلم و زۆریکی زۆریان ل کراوه وه کو پاگواستی زۆره مل له زیدی خۆیان بۆ کۆمه لگا زۆره ملییهکان و ناچار کردنیان بۆ نیشته جیبوون له و کۆمه لگا نوئیانه و ناچار کردنیان به خویندن به زمانی عه ره بی بیه شکردنیان له زمانی کوردی دایک (حیب 2003: 108).

بۆیه ده یینن ئیزیدییهکان به شیوه یه کی گشتی له ناوچه یه کی فراوانی ئیوان عێراق و تورکیا و سوریا و ناوچه ی قه فقاسی روسیا به م شیوه یی خواره وه دابه شکراون:

1/ له عێراقدا ئیزیدییهکان به شیوه یه کی تایه تی له ناوچانهکانی (شنگال، لالش، شیخان، به عشیقه (باشیک)، باتوفه، باعه درا، سمیل، زاخۆ، دهۆک، موسل) دا ده ژین (ئه لوه نی 1999: 39-40).

2/ له تورکیا له ناوچهی دهرسیم و دیاربه کر (ئاماد) و چیاى نوڤ و عینتاب بوونیان ههیه. به لام زۆربه یان پیش جهنگی جیهانی یه کهم کۆچیان کرد به ره و یه کیتی سۆقیه تی پێشوو له (ئهرمینیا و جۆرجیا) (باقسری ۲۰۰۳:۱).

3/ له سوریا له ههسه که و قامشلۆ و دهووبه ره حهلب و ههروهها نزیکه ی بیست گوندیان له نزیک چیاى سه معان ههیه.

4/ له رووسیا له ناوچهکانی قهرهباغی ئیوان ئهرمینیا و ئازربایجان و ههروهها به شپوهیهکی تایبه تی له یهریفان و تهفلیس ژمارهیهکی زۆری ئیزیدی دهژین (تومابوا ۱۹۷۵:۱۱۴).

ههروهها شیاوی باسه پێویسته ئاماژه به وهش بکهین که له سهردهمی کدا زۆربه ی کوردهکان ئیزیدی بوون، هه مو کات به ههست و بیرى میژووی زیندووی کوردهکان دهژمێردرین (لۆقا، www.krp.org).

رۆژهه لاتى ناوه پاست و ئه و ناوچه نه ی که پێشتر پێی دهگوترا ئیرانی کۆن، لانکه ی سه ره له ئدان و دروستبوونی ئاین و ئاینزاکان و شارستانیه ته جیاوازه کان دهژمێردریت، نه ته وه و پیکهاته ی ئیتنیکى سه ره به خو ی زۆری تیدا به و هه ریه ک له و ئاین و ئاینزاو شارستانیه ت و نه ته وه و پیکهاته ئیتنانه به درێژای میژوو له سه رده می کدا به هۆی شه پو شوڤو داگیرکاری بۆ فراوانکردنی ده سه لات و ده ست گرتن له خێرو بیری یه کتری و بلاوکردنه وه ی ئاینی و فتوحاتی ئیسلامی ده سه لاتیان به شپوهیه ک له شپوهیه کان له سه ر ناوچه یه کدا له ده ستداوه.

بۆیه له نه جمای ئه مه دا زۆر ئاین و نه ته وه له ناوچه یه یا به رێژه یه کی به رچاو بچوک بوته وه و سنووری جوگرافیا یان ته سک کراوه ته وه (احمد و الهاشمی، ب سالی چاپ: ۵).

2.2 ژماره ی دانیشتوانی ئیزیدییه کان

ئه وه ی جینگای سه ر نه ج ئیزیدییه کان به درێژای میژوو پووبه رووی شه رو کوشتارو کوشتنی به کۆمه ل بوونه ته وه بۆیه به رده وام ژماره یان له که مبوونه وه دا بووه نه وه ک وه ک میله ت و ئاینی تر به هۆی زاوژییه وه زیاد بکات، ئه مه ش ههروه کو روونمان کرده وه به رده وام لێیان کوژراوه و جینۆساید کراون .

ئه ولیا جه له بی باس ده کات ده لێ: ئیزیدییه کان له سه ده ی هه ژده هه م به ژماره (۲۵۰) هه زار که س بوون ، ۴۰۰ سوارچاک و ۸۰۰ پیاده یان هه بووه ، له سه ده ی نۆژده هه م بوونه ته (۲۰) هه زار که س و ۳۰۰ سوارچاک ۶۰۰ پیاده (که رمه لی ۲۰۰۶: ۱۶). تۆپه راسیۆنی په شه کوژی ئیزیدییه کان هینده تر سناک بووه به جوړیک له نیوه ی سه ده ی نۆژده هه مدا ته نیا په نجا هه زار که سیان لێ ماوه ته وه (هه مان سه رچاوه ی پێشوو: ۱۷). پووینوی ئاماره کان ژماره ی دانیشتوانیش له و ده وه تانه ی که ئیزیدییه کان تیدا ده ژین له ئاماره کاند به رده وام به تورک و عه ره ب و له ئایندا، به و پێیه ی به فیرقه یه کی هه لگه راوه له ئاینی ئیسلام له قه له م دراون، هه ژمار کراون (حیب، هه مان سه رچاوه ی پێشوو: ۱۰۸).

بۆیه تا ئیستا ئاماریکی دروست و پروا پیکراوی بێ لایه نمان نییه بۆ ژماره ی دانیشتوان و ئه و ژمارانه ی باسکراون گریمانان و هه ریه که پشتی به سه رچاوه ی پێشووی به ستوه، ته نیا مینۆرسکی نه بێ ده لێ: به پێی ئاماری ۱۹۱۰ ۲۵۰۰۰ ئیزیدی له قه فقا سدا هه یه (ئه لوه نی، هه مان سه رچاوه ی پێشوو: ۴۰).

ئه مه و (سعید دیوه جی) یش ده لێ به پێی ئاماری دانیشتوانی عێراق له سالی ۱۹۶۵ ژماره ی ئیزیدییه کان (۶۵۱۷) شه ست و پینج هه زارو حه فت سه دو پانزه که س بوون (الدیو جی ۲۰۰۳: ۱۹۹). ئه وه ی ئاشکرایه که زۆربه ی ئیزیدییه کان له هه ری می کورده ستان ده ژین به و پێیه ی که لانکه ی ئاینه که یانه و په رستگه ی پیروزی لالش که وتۆته ئه م هه ری مه وه.

ژماره ی ئیزیدییه کان له عێراق و هه ری می کورده ستان هه ندیک سه رچاوه به ۴۵۰-۵۰۰ هه زار که س گریمانان ده کات (باقسری، هه مان سه رچاوه ی پێشوو: ۱۱) هه ندیک تریش کۆی گشتی ئیزیدییه کان به ۶۰۰ تا کو ۱,۰۰۰,۰۰۰ گریمانان ده کات که زۆربه یان له کورده ستانی عێراق ده ژین (لۆقا، هه مان سه رچاوه ی پێشوو). ههروهها (امین سامی العمراوی) بێ ده سنیشانکردنی هه یج ئاماریکی ره سمی ده لێ: (نزیکه ی ۳۵ هه زار ئیزیدی له عێراق له ناوچه ی قه زای شېخان و سنجاردا نیشته جین) (ئه لوه نی، هه مان سه رچاوه ی پێشوو: ۴۱).

تا که سه رچاوه ی نوێ که به پشت به ستن به به لگه نامه و ئاماره کان ئاماژه بۆ ئه وه ده کات که له لاپه ره (۵۷) ی پاپۆرتی لێژنه ی ئیونه ته وه یی له لایه ن (عصبه الامم) له سالی ۱۹۲۵ بۆ عێراق نێردراوه به مه به ستی لیکۆلینه وه که له ناکوکی ئیوان عێراق و تورکیا له سه ر ویلایه تی مو سل، به پشت به ستن به ئاماره کان به ریتانی و عێراقی ئاماژه به وه کراوه که ژماره ی ئیزیدییه کان له عێراق له ئیوان (۲۱) هه زار تا کو (۳۰) هه زار که س دا به.

تا ئیستا ئاماریکی نوێ ژماره ی ئیزیدییه کان به رده ست نییه به لام به پێی ئاماره کان حکومه تی عێراقیش له ئیوان سالانی ۱۹۶۷- ۱۹۶۵ به و شپوهیه بووه: ئاماری سالی ۱۹۴۷، ۶۱۰، ۳۲ - ئاماری سالی ۱۹۵۷، ۸۸۵، ۵۵ که س ئاماری سالی ۱۹۶۵، ۷۱۵، ۶۵ که س

(الحسنى، بى سالى چاپ: ۱۲۳). سه رچاوهى تريس رېژهى سهدى ئايينه كانى كورد له كوردستان ديارى كردووه كه له كوردستان نزيكهى ۷۰% خه لكى كورد موسلمانى سهر به مه زهه بى شافعين. نزيكهى ۴% ئيزيدىن و نزيكهى ۴% مه سيحين به لقه جياجياكان (لوقا، ههمان سه رچاوهى پيشوو، مالپه رى www.krp.org).

3.2 بنه چه و ميژووى ئايىنى يه زىدى

لهم به شه دا هه ول دده دىن له سهر بنه ماي بنه چه و ميژووى ئايىنى يه زىدى هه لوه سته و دانوستان له سهر ئهم بابته به كين كه ئايا ئايىنى يه زىدى پيگهاتىكى ئاوتيه به له ئايينه كانى ترى وه كو ميترابى و زهرده شتى و ئىسلام و مه سيحيهت و يه هو دى يا خود بنه چه يه كى تايهت به خوى هه يه و گورانكارى به سهر دانه هاتووه، بۇ ئهم مه به سته ده گه رينه وه سهر ره گ و ريشه و ميژووى ئايىنى يه زىدى و ئايينه كانى ترى ئامازه مان پيكر وه به راورد كرديان له گه ل يه كترى پشتبه ست به خستنه رووى بۇچوونه جياوازه كان و ئه و سه رچاوانه ي كه له سهر ئهم بابته نووسراون.

هه موو ئه و كتيب و سه رچاوانه ي تاكو ئىستا له سهر ئيزيديه كان هه يه نه گه يشتوونه ته رايه كى يه كگرتوو دهر باره ي سه ره تاكانى سه ره له دان و هه سلئى ئايىنى ئيزيدى. هوكاره كه شى بۇ ئه وه ده گه رپته وه كه ئايىنى ئيزيدى ئايىنىكى ته بشيرى نيه، واته كه س ناتوان بچته سهر ئهم ئايينه و ئه وه ي له م ئايينه ش چوو ده ره وه به هيچ شتوويه ك ناتوان بگه رپته وه.

هه ره وه ئه نجامدانى سرووت و رپوره سمه ئايينه كانيان به نه پنى و دوور له چاوى بيگانه كان، ته نيا له م دوايانه نه بيت كه سرووت و رپوره سمه ئايينه كانيان به تاشكرا ئه نجام دده دن، ئه مه ش بۇته هوى ئه وه ي چه ندين قسه و بوختانان بۇ هه لبه سترى. تو مارنه كردن و نه نووسينه وه ي تيكسته ئايىنى و سرووت و بيروبا وه ركانيان وه نه بوونى ليئورد ه ي ئايىنى له ناوچه كه داو، به تايهت يه ئايىنى ئىسلام له رووى سياسيه وه، نكولئى كردن له بوونى ئايىنى تر و دان پينه دان به ئايىنى ترى بيروبا جياواز و هه لبه ستنى ناوو ناتوره و ناو زراندين و شتواندى ئيوبانگيان (جندى، 2001/6/27، www.krg.org). ئه مه جگه له هه لوپستى پيشوخته ي ئايىنى و

نه ته وه ي نووسه ر و ليكوله ره كان كه بۇته هوى دروستبوونى چه ندين تيور و گريمانه له سهر نه ته وه و ره سه نايه تي ئايىنى ئيزيدى. لپردها هه ولده ديه ن به شيك له و تيورو گريمانانه بخه ينه روو: يه كيك له و تيوران ه ده لئى ئايىنى ئيزيدى به شيك يان گرووپىكى هه لگه رپاره ن له ئايىنى ئىسلام و ميژووى دروستبوونى ئهم ئايىنزا به ده گه رپته وه بۇ سه ده ي حه وته مى زاين. به شوين كه وتوانى (يه زيد كورپى معاويه) له قه له م دده دن (ههمان سه رچاوه ي پيشوو).

بۇ ليكده وه ي ئه مه ش (عباس محمود العقاد) ئه وه به دوور نازانج كه كورده سوننه كان له ركى فارسه شيعة مه زه به كاندا ئهم ناوه يان له خو ناب (العقاد، بى سالى ضا: 150).

يه كيك له به لگه كانى ئهم تيوره ش بۇ ئهم بۇچوونه ده گه رپته وه كه ئيزيديه كان زور رپز له (يه زيد كورپى معاويه) ده گرن و هه ندئى داب و نه ريت و بوئه ي ئايىنان هه يه كه په يوه ندى به كه سايه تي يه زيده وه هه يه وه كو جه ئنى يه زيدى يه كه م كه ده كه وپته روژى هه ينى يه كه مى مانگى كانوونى يه كه مه وه، گوايه ئه وان ئهم جه ئنه به بوئه ي موژده ي له دايبوونى ئه و كه سه (يه زيد) ده گپرن (ئهلوه نى 1999: 11).

هه ره وه كوردناسى فهره نسواى روژه ر ليسكو ده لئى: ئيزيدياتى سه رچاوه ي ئىسلامى هه يه و ئيزيديزم له بنه رته دا له ئىسلامدا هه لگه رپاره ته وه و دامه زرينه ره كه ي (شيخ ئادى) كه سايه تيه كى ميژووى سه ده ي دوانزه هه م بووه و سو فيه كى ته واو باوه ر قايمى سوننى بووه، به لام له ناو كوومه لگه ي كورده وا ريدا هه ر زوو كوومه ليك ره گه زى ديكه ي به خو وه گرتوو وه دوا جار به ته واوى خو ي له ئايىنى ئىسلام جيا كردو ته وه (كه رمه لى 2006: 12).

بۇ وه لامى ئهم تيوره (د. خليل جندى) ئامازه ده كات كه پاش فراوانبوونى فتوحاتى ئىسلامى بۇ روژه لات و باكوور هه موو ئه و گه ل و نه ته وه و ئايينه جياوازانه ي كه وته به ر فتوحاتى ئىسلامى به تايه تي كه مايه تيه ئايينه كان تووشى جو رها جو رى چه وسانه وه و له ناو بردن و به په ن بردن بوونه وه، بۇ وازه ينان له ئايىنى خو يان و بوون به موسلمان، هه رچه نده زور به يان پاش ماويه ك ئايىنى نوپيان قبول كرد و هاتنه سهر ئايينه نوپيه كه، به لام هه ندئى كه س ئه مه يان ره نكرده وه له سهر ئايىنى ره سه نى خو يان مانه وه.

له سه رده مى خه لافه تي ده وله تي ئه مه وه ي به تايه تي له سه رده مى حوكمرانى خه ليفه (يه زيد كورپى معاويه) رپگه درا به و ئايىنانه له سهر ئايىن و بيروبا وه رى خو يان بمپننه وه به مه رج له زير پاريزگارى هو زىكى عه ره بى به هيز، يان له زير ناوى سه ركرده يكى عه ره بى يان ئىسلامى به هيز دايتت، بو يه له و سه رده مه دا ديارده ي مه والى (الموالى) په يدا بوو واته ئه و نه ته وه ناعه رب و ناموسلمانانه ي كه پاريزگارى له بيروبا وه ره ره سه نه كانى خو يان ده كن، ناوى هو زىكى عه ره بى يان ناوى سه ركرده يكى

عه رهبی ده گرنه خۆیان، بۆیه به دوور نازانری ئیزیدییه کان لێرده ناوی (بهزید کوری معاویه) هه لگرتی بۆ خۆ پاراستن له خراپه و تاوانهکانی ئیسلام (هه مان سه رچاوه ی پێشوو).

بۆیه له وانه یه ئه م چوونه ی سه ر ناوی (بهزید کوری معاویه) له مه وه سه رچاوه ی گرتی چونکه سه رچاوه عه ره بییه کانیش له دوا ی ئه و سه رده مه ئاماژه به ئیزیدییه کان ده که ن به تایبه تی له دوا ی شه رو کوشتا ره کانی رووخانی ده ولته تی ئه مه وی. تیۆریکی تر ئاماژه به وه ده کات که ئایینی ئیزیدی یه کیک له و ئایینه کۆنانه بیته وه کو زه رده شتییه کان، یان له یه کیک له و ئایینه سه رچاوه ی گرتی یان تیکه لیه ک بیته له پیکهاته ی ئه م ئایینه. (جورج حبیب) ده لێ: ئایینی ئیزیدی پیکهاته یه کی تیکه لاه له خۆر (هه تاو) په رسته کان ومیثرائیه بابلییه کان، هه روه ها ده لێ: ئه م پارچه یه ی زه وی که پێی ده لێن (دۆلی رافیدین) پینگه ی سه ره لدان ی خۆر (هه تاو) په رستن و میثرائیه کانه .. ئینجا ده لێ: ده کرا سه ره لدان ی ئه م په رسته هه تاوییه بابلی و ئیرانییه دوو فاقیه، سه ره تای سه ره لدان ی ئایینی ئیزیدی بیته (باقسری 2003: 11).

هه روه ها شاکر فه تاح ده لێ: برا یه زیدییه کانمان به پاشماوه ی کورده زه رده شتییه کان دائه نرێن و نزیکه ی (900) نۆسه د سائیک له مه و پێش له سه ر ده ستی (شێخ عدی) دا بوون به ئیسلام، به لام پێش مردنی شێخ عدی به سه د سائیک له ئیسلامه تییه وه وه رگه رانه وه سه ر ئایینه که ی خۆیان، به لام له و ماوه یه دا چه ند به شیکه ی ئه م ئایینه یان لێ ون بوو، له چه ند ئایینیک و له چه ند راستی په رستییه که وه گه لیک بیروباوه رو ئاینکاری بیگانه که پێچه وانیه ی زه رده شتی هاته ته نیشت ئایینه که یانه وه، له م کۆمه له و به شه ئایین و راستی په رستانه ش (ئایینی یه زیدی) په یدا بوو (فه تاح 2004: 87).

هه ر له م باره یه وه (ئامبسن) دانهری کتیبی (تاووسی مه له ک) ده لێ: ریگاکانی ئایینی ئیزیدی کۆن له زه رده شتییه وه په یدا بووه و میژووی نوێی ئیزیدیش کاریگه ره به تیکه لاه بوونیان به مه سیحیه کان و ملکه چیان بۆ به شیکه ده سه لات ی ئیسلامی که بووه هۆی هه ندێ گۆرانکاری له بیروباوه ریان (الدملوجی 1949: 170).

سه باره ت به نه ته وه ی ئیزیدییه کان ئه و هه یج گومان له کورد بوونی ئیزیدییه کان نییه، هه روه کو ئیزیدییه کان خۆیان ده لێن: کوردی په سن ئیمه ین. زۆریه ی میژوونوس و پسپۆرانی ئه ترۆپۆلۆژی هاوړان له سه ره وه ی که ئیزیدییه کان له گه لانی ئاریایین و له ماده کانن (باقسری، هه مان سه رچاوه ی پێشوو: 17)، به لام سه باره ت به بنه چه ی ئایینه که یان بیروپرای جیاواز دروست بووه، هۆی ئه م بۆچوونه جیاوازان هه ش له سه ره تادا ئاماژه مان پێداوه.

له م باره یه وه که رمه لی به م شپوه یه پێناسه ی کردوون: که ئایینیکه کۆنی یه کتا په رستییه، له هه مان کاتدا ناوی گروپیکه ئیبتیکیشه، ده رکه وتی به گۆیره ی گێرانه وه ئیزیدییه کان میژووه که ی ده گه ریته وه بۆ سه ده ی سێهه ی پێش زایین (که رمه لی، هه مان سه رچاوه ی پێشوو: 11).

هه روه ها (د. عبدالقادر مارونسی) پسپۆری بواری ئیزیدیاتی ده لێ: ئه گه ر توانیمان به میژووی ئایینی ئیزیدی ئاشنا بین، ئه و به هه موو لایه نه کانی ژیا نی کورده واری پێش ئیسلام ئاشنا ده بین، که زنجیره یه کی بزره له میژووی گه لی کورد (مجله لالش، ژ. 13، 2000: 72).

هه روه ها توێژه ری فه ره نسێ Michel Chevalie ده لێ: ئیزیدیاتی له سه ده ی سێزه هه م و چوارده هه م ئایینی نه ته وه یی کوردستان بووه و له ناو هۆزه گه وره جه نگا وه ره کورده کانی بۆتانی سه رووی دیجه له و شه نگال بلاو بۆته وه و دواتر به ره و باکوور بۆ ناوچه کانی گۆلی وان (که رمه لی، هه مان سه رچاوه ی پێشوو: 12). لیکۆله ر (ن. مار) یه لای وایه که ئیزیدییه کان پاشماوه ی ئایینیکه بته رستی کوردانه ی پێش سه رده می ئیسلامه تییه (که رمه لی، هه مان سه رچاوه ی پێشوو: 12).

شیاوی باسه بیروباوه ری ئیزیدییه کان وایه که خودا به کوردی قسه ده کات و کوردستانیش ئه و شوێنه یه که خودا پیرۆزی کردوه، هه ردوو کتیبی جلیوه و مه سه فا ره ش به زمانی کوردی نووسراوه ته وه و ئایینه که یان ئایینیکه په سه نی کوردانه یه (قه وال سلیمان، چاوپیکه وتن، 2006).

مامۆستا توفیق وه هبی له نووسینه که یدا به ناوی ((دین الكرد القديم))، که د. مارف خه زنده ار به لیکۆلینه وه قووله کان له بابته ئایینی ئیزیدی ئاماژه ی پێده کات، ده لێ: له ئایینی زه رده شتییدا به هه موو شپوه یه ک یاساغ بووه ره سم و وێنه و په یکه ر بۆ رۆحی خیر و رۆحی شه ر بکیشریت و دروست بکریت، ئه وانیه نه هاته سه ر ئایینی زه رده شتی، زه رده شت ناوی ((دئیفه یه سنه، شه یتان په رست)) ناوی ده هپتان (خه زنده ار 2001: 54). له په راوێزی هه مان بابته دا ده لێ: دئیفه یه سنه دوور نییه هه مان ناوی داسنی بیته، که هه ندێ جار به ئیزیدییه کان ده گوتریت. سه باره ت به ناوی (دئیفه) سه ره تا به واتای (خواوه ند) ده هات به لام ماناکه ی گۆرانی به سه ر داها ت و بووه رۆحی پس و شه یتان (وه بی 2006: 42-43).

لهم باره به وهش (زهير كاظم عبود) ده لځ: دواى ئه وهى زهردهشت ئاينه كهى بلاوكرده وه، رووبه رووى ئيزيديه كان بووه وه كه پاريزگاربان له ئاينه كهيان ده كرد بهو پييهى كه ئه وان به كم كهس بوون په رستى ديارده سروشتيه كانبان گوپوه به خوداى يه كبوون و تاك و نهيا و ئه وان يه كم كهس بوون گه شتوونه ته بيروكهى تاووسى مه لك، بويه زهردهشت به وانى كه نه هاتنه سهر دىنى ئه و، ناوى ديوپه رست، يان شه يتان په رستى ليتان. بويه ده كرئ ناوى شه يتان په رست له زهردهشته وه هاتبج بۇ ناوراندى ئاينى ئيزيدى (كاظم، www.lalish.org).

فرانسوا گزافيچ لوقا له كتيبه كهى به ناوى (كوردستان وه لاتی خودا) ده لځ: كورده كان به نه وهى ماده كان داده نرين، ئه و خيله ئاينه بوون كه له هزارهى دووه مى پيش زايندا نيشته جى باكوورى روژتاواى خاكى ئيران بوون. له سالى 50۰ پيش زايين سه روك هوزيكي فارس به ناوى كيرؤس ئه خامه نيشى (كيروؤسى مه زن) ده ستى به سهر ميديا داگرت و كردى به به شيتك له ئيمپراتورى فارس. زهردهشتى ئاينى فه رمى ئه خمينى بوو، وا پځ ده چ به سهر ماده كانيشدا سه پينراييت، به لام ماده كان په ريان به ئاينى خويان دابوو كه بيروباوه رى فريشته كان بوو (لوقا، www.krp.org).

ههروه ها له ئه نجامى شيكرده وه و ليكو ئاينه وه كانى مامؤستا توفيق وه هبى، ووشهى "يه زتات" به ماناى "فريشته" ديت، كه له سه رده مى زهردهشتيه كان ناوى هاتوه (وهبى، هه مان سه رچاوهى پيشوو: 42).

هه ندئ سه رچاوهش ئاماژه به وه ده كه ن كه نيستمانى بنچينهى ئاينى ئيزيدى له شارى "يه زد" وه ده ست پنده كات، كه نزيكه له خوراسانى كوردستانى ئيران و ده كه ويته روژه لاتی ئيران و نزيك سنورى ئه فغانستان، كه سنوره كهى له كوردستانى باشوورو باكوور، تاكو شارى حه له ب له كوردستانى روژتاوايه (جندي، هه مان سه رچاوهى پيشوو).

بويه ده كرئ بلين ئاينى ئيزيدى په يوه نديه كى دوورى به ريبازى فريشته كانه وه هه به و ئاينى تايه ته به كوردان، ئه مپوه هه موو ئيزيديه كان كوردن و له سه رده ميكد زورهى كورده كان ئيزيدى بوون. ئيزيديه كان برويان به خراپه نييه و چاكه و خراپه له ژر ده سلا تى خودادان. مروف به رپرسى كرداره كانيه تى خودا ده سلا تى بيكرده وه و برياردانى پنداوه. له بهر ئه وهى باوه ريان به گواسته وهى گيان له جه سته يه كه وه بۇ جه سته يه كى تر هه به كه له و ريگه يه وه ده گاته ئاستيكي نوئ، بويه هيج مروفتيك ناتوايت پروا به ئاينه كه يان به يتيت و پويسته مروف به ئيزيدى له دايك بيت (لوقا، هه مان سه رچاوهى پيشوو).

4.2 ره سنايه تى ئاينى يه زيدى و به راوردىك له گه ل ئاينه كانى تر

ئاينى يه زيدى يه كيكه له ئاينه هه ره كو نه كان كه له گه ل ئاينى ميثرايى له وولاتى هينده وه بۇ وولاتى فارس و كوردستان گوازراوه توه. ئه و كاته ئاينى يه زيدى به چى ناويك بوو يا خود ژمارهى شوين كه وتوانى چه ند بوو له ته موومژاوى دايه. په يوه ست به مه چه ند زانستخوازيك ئاماژهى گرنگ به مه پيش كه ش ده كه ن كه پشتگيرى له م بيروكهى سه ره وه ده كه ن. لوريس ميلس به م جوړه نووسيوه تى:

We have in Avesta, old and late, the presence of people, who oppose the new Iranian party, and who correspond, at least as to the chief name of their deity, to the Indians rather than to the Iranians, for they were termed Daeva worshippers in reprobation. First they are seen in the Gathic Avesta as deadly foes of the Zoroastrians, then later as a beaten fragment left behind by their disappearing fellow-countrymen, as a servile class. So, backward and northward we trace the scattered throngs of tribes named Aryan, till we come up what may have been a quasi-description of the primeval home itself (for all of them, as of all of the Aryans) (Lawrence Mills, 1913: 71).

به راوردىك له گه ل زهردهشتيه ت پيشانمان ده دات، كه يه زيديه كان له ژير كاريگه ريه كى زورى زهردهشتيه كان بوونه. جيگاي سه رسورمان نيه كه ئاينى زهردهشتى به ئاينى فه رمى وولات داده نرئ بۇ ماوهى زياتر له ۳۰۰ سالى. كاريگه رى زهردهشتى له كاريگه رى ئيسلام كه م تر نيه له سه ر ئاينى يه زيدى. به تايه تى له كاتى وه له دواى گه يشتنى شيخ هادى بۇ ناو يه زيديه كان.

ئه و شيوازهى كه يه زيديه كان له نويز كردن به كاري ده هين له شيوازي نويز كردنى زهردهشتيه كان ده چن، بۇ نمونه له هه مووى ئاشكراتر ئه وه يه كه له كاتى نويزى به يانبان روو له تيشكى خوړ ده كه ن. هه روه هاش پينج جار نويز كردنبا ن له روژيكد ده گه رپته وه بۇ نه ريتى ئاينى زهردهشتى نه ك ئيسلام. بۇ يه زيديه كان دوو كاتى نويز كردن له م پينج كاته زور گرنگه ئه ويش كاتى نويزى روژه لاتن و روژتاوا بوونه. ئه م هه ردوو كاتى نويزه له ره چه له كدا ده گه رپته وه بۇ په رستى ميثرا (خواى خوړ) نه ك زهردهشت.

زهردهشت حه وت ئه ركى سه ختى بۇ شوينكه وتوانى ديارى كردبوو، كه ئه ويش حه وت بۇنه (جه زن) بوو كه پيش كه شى ئاهورا ماژدا (Ahura-Mazda) كرابوو. ئه م حه وت بۇنه يه زياتر بۇ شوان و جوتياره كان دانراوه، له كاتيكا له لاي ميثرايى يه كان

سەربازىيە، وە لەلاى ئىسلامەكان ئابوورىيە، ھەر ئەم پىنج بۇنەبە لەلاى ئىزىدەيەكان بوونيان ھەبە بەلام لەبەر گۆرانی کاتەكان ھەر ھوت بۇنەكە لە کاتی جياوازدا لە وەرزەکانى سالى ئەنجام دەدرىن.

بۇيس (M. Boyce) لە سالى ۱۹۷۹ ئامازە بە شەش جەژن دەكات کە وەکو بەراوردىک لەگەل جەژنى يەزىدەيەكان جىگای بايەخ دانە. ئەوانىش ئەمانەن:

۱- مايد ھۆى زاريمايە (Maidhoi-Zaremaya): ئەم جەژنە لە لاى زەردەشتىيەكان لە ناوەرپاستى بەھاردايە، ھەرچى لە لاى يەزىدەيەكان لە يەكەم چوارشەم لە مانگى نىسان داىە. ھاوکات لەگەل جەژنى فراڤاشيس (Fravashis) دابوو کە لەلايەن ساسانىەكان و بابليەكان ئەنجام دەدرا. يەزىدەيەكان ئەم جەژنە ناو دەتەن بە جەژنى مردووەكان يان (جەژنى سەر سالن).

۲. مايد ھۆى شىما (Shema- Maidhoi): ئەم جەژنە لەلاى يەزىدەيەكان لە ناوەرپاستى ھاوين داىە. لەلاى يەزىدەيەكان بەھەمان شىوہ لە ناوەرپاستى ھاوين، نزيكەى لە كۆتايى مانگى تەمووز لە لاليش كە شوينى پيرۆزى يەزىدەيەكانە (نزيكەى ۶۰ كىلۆمەتر لە باكورى نەينەوا دوورە) ئەنجام دەدرىت.

۳. پايتشاهيا (Paitsahya): ئەم جەژنە لەلاى زەردەشتىيەكان بە جەژنى بەروبووم دادەنرئ. ھەرچى لەلاى يەزىدەيەكانە لەكۆتايى مانگى ئاب لە ھەموو شوئىكى ناوچە يەزىدەيەكان ئەم جەژنە بە رپوئەدەچىت. مەحمەد رەشان وەكو پاريزەرى بەروبوومەكان بە پيرۆز دادەنرئ بە تايەتى بەروبوومى باران، ئەم جەژنە لە بەھار ئەنجام دەدرىت.

۴. ئايپرياما (Ayathriama): ئەم جەژنە لەلاى زەردەشتىيەكان بە جەژنى مەرئومالات دادەنرئ. ھەرچى لەلاى يەزىدەيەكانە لەكۆتايى بەھاردايە. يەزىدەيەكان دوو پيرۆزيان ھەبە بۆ مەرئومالات. مەميشقان، كە پاريزەرى مەرە، ھەرئوھا گافانەزەرسان وەكو پاريزەرى مانگا. ئەم جەژنە بە ناوى پاريزەرەكەيان ناوئران.

۵. مايدھيايرا (Maidhyaira): ئەم جەژنە لە لاى زەردەشتىيەكان لە ناوەرپاستى زستاندايە. ھەرچى لەلاى يەزىدەيەكانە لەسەرەتاي پازدايە، كە جەژنەكە پىنج رۆژ دەخايەنئ. لەرۆژى چوارشەم داىە كە يەزىدەيەكان ناوى دەتەن بە چوارشەمى كاباخ. كە گامپشيك يان مانگايەك دەكرئ بە قوربانى. يەزىدەيەكان ھەموو جەژنەكە ناو دەتەن بە جەژنى (جەمە).

۶. ھەمەسپا مايدايا (maedaya - Hamaspath): ئەم جەژنە لەلاى زەردەشتىيەكان لە كۆتايى بەھاردايە. ھەرچى لەلاى يەزىدەيەكان لە كۆتايى مانگى كانونى يەكەمدايە بە ناوى (بەلیندئ). ھەمان جەژن لەلاى مەسيحىەكانىش پى دەووترئ (بيالدى) (بۇيس ۱۹۷۹: ۳۳).

لە ئايىنە كۆنەكان بەتايەتى لە ئايىنى ميثرايى، ئاژەل رۆلىكى گرنكى ھەبە بەتايەتى لە پوانگەى جىھانى، ھەرئوھا پەيوەست بە رۆژ و مانگ. بەناوبانگترين پەيكەرى ميثرايى بە زۆرى وئەى گيانلەبەرەكانى لەسەر كيشراوہ. كە زۆرەيان تاكو ئيمرۆ لەكەل پەرستگاى شىخ ھادى ھاوشىوہە. ئەم ئاژەلانە لىكدانەوہيان لەلايەن يەزىدەيەكان ھاوشىوہى ميثرايى يەكانە بەم شىوہە: - گامپش: ميثرا گامپشى كوشتوہ وەكو قوربانى. يەزىدەيەكان ئاژەل دەكەن بە قوربانى بۆ مرؤفايەتى بۆ ھيتانە كايەوہى جىھائىكى ھارمۆنى، ھەرئوھو بۆ سالىكى نوپى خۆش. گامپش لە كۆنەوہ وەكو سەمبۆلىك بۆ وەرزی پاز دانراوہ، لە رىگای بە قوربان كردنى پىيان واىە كە سالىكى باراناوى و بەپىت و سەوز بە رپوہ دەپىت.

- مار: لە ئايىنى ميثرايى مار رۆلىكى سەمبۆلى ھەبە بۆ گەردوون و بازەنى گيانلەبەرەكان. مار رىگايەكە كە مانگ و خۆر بە سەرىدا تپەپرەبن. ھەرئوھاش مانگ و خۆر لە جوولانەوہيدا ئامانجىك ديارى دەكەن. لەبەرئەمە بازەنى گيانلەبەرەكان سەمبۆلى كاتە. مار لە لاين زۆرەى زاناكان وەكو سەمبۆلى جوولانەوہ و گەشەسەندن لە قەلەم دراوہ. لە ئايىنى ميثرايى مار لە پەيوەندى لە گەل بازەنى ئاژەلەكان سەمبۆلىك بۆ كات و كاتەكانى سالى دەنوئىن (رۆجەر ۱۹۸۸: ۵۴).

لۆممل (lommel) لە سالى ۱۹۳۰ لە كىتەبەكەى نووسىوہەتى كە مار لاى ئايىنى زەردەشتى بە رۆحى شەپانگىز و درۆ دادەنرئ كە بە ھۆى ئاگر ھولى لە ناوئردنى بۆ دەدرىت بۆ پاريزگارى كردن لە راستى (لۆممل ۱۹۳۰: ۱۱۵).

لە لاى يەزىدەيەكان مار گيانلەبەرىكى پيرۆزە (بەتايەتى ماري پەش) بە پيرۆز دەنوئىنرئ. شىخ ھادى لە كاتى خۆيدا تەفسىرى تايەتى ھەبوہ: كە ھۆزىك لە كاستى شىخەكان بە ناوى (شىخەكانى مەند) بەرپرسى ئەمە بوئە، ئەم شىخانە چارەسەرەكرى سروشتى يەزىدەيەكانن. كاتە يەزىدەيەكە مار پەش و ھەدەدات، تەنيا لە رىگای نزاكردنى ئەندامىك لە شىخەكانى مەندەوہ بە دانانى لىكى دەمى لە سەر برىنەكە چارەسەربكرىت. وئەى كيشراوى مار ھەر لە زۆر كۆنەوہ لەسەر دەرگای پەرستگای شىخ ھادى لە لاليش بوونى ھەبە (حوسنى ۱۹۸۲: ۶۹).

- دووېشك: له لاي ميثراي يه كان دووېشك له بازنهى گيانه وه ره كان وه كو سميوليك بۇ خور داده نرى. سوري دووېشك له ۲۳ ئۆكتوبەر دهست پڅ دهكات. يه زيديه كان كه سيكي به رپرسى پريان هه يه به ناوى (پير گهروه) وه كو شيخ مهند رولى چاره سه ركردنى سروشتى هه يه وه كو پاريزه ريكى پيروز دژى دووېشكه كان.

وه كو به راوردك له گهل ئايىنى زهرده شتى ده توانين بگه ين به و رايه ي كه يه زيديه كان گاميش و مار و دووېشك له بازنهى گيانه وه ره كانى ميثراي يه كانيان وه رگرتوه، نهك زهرده شتتبه كان. مار و دووېشك له ئاقيستاي زهرده شتى وه كو گيانه وه رى زيانبه خش دانراوه، كه له لايه ن ئه هريمانه وه ئيردراوه، هه ركه سه ييكوزى، ئه وا كارىكى چاك ئه نجام ده دات (شه مجه ۱۹۷۵: ۱۳).

له راستيدا ئايىنى يه زيدى كارىگه ريه كى زورى هه ردوو ئايىنى زهرده شتى و ميثراي له سه ر بووه، به تاييه تى زياتر ئايىنى ميثراي. له بهر ئه وه ي كه يه زيديه كان هه ميشه كه مينه بوونه، هيج رووبه روونه وه يه ك له گهل ئايىنه كانى تر رووى نه داوه تاوهك داگيركردنه كانى ئيسلام بۇ ئه م ناوچه يه. به پيى ئه و به لگه و نووسراوانه ي دهست كه وتوون نهك ته نيا ئايىنى ميثراي و زهرده شتى و ئيسلام كارىگه ريه كى زوربان له سه ر ئايىنى يه زيدى هه بووه، به لكو بگره ئايىنى مه سىحى و يه هو ديش تا راده يه ك كارىگه رى خو ي له سه ر ئه م ئايىنه جه پيشتوه. تاكو ئيمرو هاوبه شيبه ك هه يه له نه ريت و جه ژنه كانيان له گهل مه سىحى و يه زيديه كان. وه كو خه ته نه كردن و جه ژنى قوربان لاي يه هو ديه كان (مىژووى ئه بره هام و ئيسحاق). ته نانه ت ئه ستيه كه ي مه ليك داوديش تاكو ئيستا له سه ر په رستگه كى شيخ هادى دايه، كه له وانه يه بگه رپته وه بۇ ئه و كاته ي كه يه هو ديه كان ده ربه ده ربوون بۇ كوردستان. كوردستان بوو به يه كه م وولاتى مه نفاي مىژووى جووه كان. له سه ده ي هه شته مى پيش زاين پادشاي ئاسووريه كان (سه لمه ناسر) (۷۲۷-۷۲۲ پ. ز) پاشاي يه هو ديه كانى (مه ليك هو سيا) ي ناچار كرد تاكو باج بدات، به لاهم دواى ئه وه ي ره تيكرده وه له لايه ن سه لمه ناسره وه له كه ل چه ند سه د ديليكى يه هو دى ره وانه ي كوردستان كران بۇ مه نفا (هيننه ريخله ر ۱۹۸۸: ۲۸).

له ئيكسته كانى ئايىنى يه زيدى جه ژنى قيامه تى مه سىحى و ناوى عيسا و مريم ئاماژه ي پڅ ده كريت. به پيچه وانه وه مه سىحيه كان بۇ جه ژنى قيامه يان نه ريته كانى يه زيديان به كاره نئاوه وه كو رهنگ كردنى هيلكه، ئاگر وه رازانده وه ي ده رگاي ماله كانيان به گول.

ئه گه ر ته نيا ئيكسته كانى ئايىنى يه زيدى وه كو بنه مايه ك وه رگرين، وا ده رده كه وئ كه ئه م ئايىنه نوپيه، چونكه زور زاراوه ي ئيسلامى ئاماژه ي پيكره وه، وه كو كه سايه تيه گرنه گه كانى وه كو محمه د (دخ)، عه لى، حه سن، ابوبكر و عمر هتد. كه به پيروز داده نرىن. به مه له هه مان كاتدا به لگه يه كه كه ئايىنى يه زيدى خو ي له گهل ئايىنى ئيسلام گونجانده وه. زوربه ي زورى جه ژنه كانى يه زيدى و نه ريته كان و تراديسيو نه كان و گيرانه وه زاره كيه كان په گ و رپشه يان ده گه رپته وه بۇ كاته كانى دواى ئيسلام. ده سه لاتى يه زيديه كان دواى گه يشتنى شيخ هادى ده ستي پيكرد.

ئو ليكچونانه ي كه له ئيوان يه زيديه كان و نه ريته كانى ميثراي يه كان (پيش زهرده شتتبه كان) بوونى هه يه ئه وه مان بۇ ده رده خات كه هه ردوو ئايىن ده گه رپته وه بۇ هه مان سه رچاوه ياخود زور ليك نزيك كه به پي بوچوونى زانا ئايىنيه كان ئه سلتيكى ئيندوگيرمانى هه يه.

زهرده شتتبه كان كارىگه ريكى گه وره يان هه بوو له سه ر يه زيديه كان، به لاهم جياوازيان هه يه له يه كترى له زور له توخمه دياره كانيان. وه كو بۇ نمونه ناشتنى مردووه كان، چاره نووسى روچ و له هه مووى گرنه گه ر بوجوون و تيگه يشتيان بۇ دووباره هاتنه دونياوه. له لاي زهرده شتتبه كان ژيان له خالتيكه وه ده ست پڅ دهكات و به شيويه كى ئاسويى به رده وام ده يتت. به لاهم له لاي يه زيديه كان ئه م بوجونه به هو ي باوه رپانه وه له زير كارىگه رى ئيسلام و پاشان شيخ هادى گوراني به سه ر هات، كه به شيويه كى بازنه ي دايه واته له خالتيكه وه ده ست پڅ دهكات و پاشان ده گه رپته وه بۇ هه مان خال (دووباره له دايك بوون). به لاهم هه ميشه حه لقه يه ك له م زنجيره به دا ديار نه: يه زيديه كان پيش ئيسلام ناويان چي بوو؟ له تارمايى دايه. چونكه هيج به لگه يه ك يان گيرانه وه يكي زاره كى بوونى نه.

به راورده وورده كان ده ريده خه ن كه يه زيديه كان شوينكه وتوانى زهرده شتتبه كان نينه، هه رچه نده هه ندى له سياسه ته مدارانى كوردستان له بهر هو كارى سياسى باسيان له وه كردوو كه يه زيديه كان شوينكه وتوانى زهرده شتتبه كان بووينه. هه رچه نده زهرده شتتبه كان هيز و ده سه لاتيكي زوربان هه بووه، به لاهم هه موو خه لكى ئيران و كوردستان ئه م ئايىنه يان وه رنه رگرتوه و پراكتيزه يان نه كردوه. زور له زانكان ئه م راستتبه يان سه لماندوه كه (ئاهورا مازدا) وه (ئاشا) واته (راستى)، ناوى خواكانى ئاريه كان بوه، كه پيش زهرده شت و ئاوئستاه كى ئاشكرا بوه (مؤلتون ۱۹۷۲: ۴۲).

پاشان ئايىنى زهرده شتى بوو به ئايىنى ده وله تى به شيك له كورده كان، كه ئارى و ميدى بوون باوه رپان به م ئايىنه نوپيه هينا. به لاهم زوربه ي كورده كان هه ر له سه ر باوه ره كو نه كه ي خو يان مانه وه، كه ئه وپيش باوه ر به خوداي ئاسمان بوو، كه ته نيا خوداي

رۆژ نه بوو به لكو خودای شه ویش بوو. ئەم لایه نه لیکچونیکێ زۆری ههیه له گهل تاوس مه لیکێ یه زیدیه کان که هه مان ئه رکی هه یه وه کو خودای ئاسمان یا خود (ئاهورا مازدا). هه ندئ له زاناکان به دوا ی شوپنه واری په یوه ندی ئیوان به زیدیه کان و میثرای یه کان گه راون، پینان وایه که زۆر له کار و ئه رکی تاوس مه لیک هه ر وه کو میثرا وایه. له زۆر لایه نه وه ئاهورا مازدا ی زه رده شتی، هه روه ک له ئاو پستا وه سفی کراو، له گهل تاوس مه لیک به راورد ده کرئ. ئاهورا به خالقی زۆر له شته کان داده نرئ. کاره کانی له تاریکی و رۆژی روونا کدا رووده دن. ده سه لاتی ره های هه یه و هه موو شتی که ده زانئ که له لای مرؤفه وه نه ییته و نادیاره له کهل گونا ه و کاره کانی ئاینده شی. له گه رانه وه زا ره کیه کانی یه زیدیه کان وه سفی مه لیک تاوس ده کرئ وه کو ئاهورا مازدا و ده سه لانه کانی. ئەگه ریکێ زۆر له ئارادایه که پێش سه رده می زه رده شتییه کان له ناو ئاریه کان مه لیک تاوس یان په رسته وه. به لام به دلناییه وه ناوی تریان هه بوه نه ک یه زیدی. وا پخ ده چن که مه لیک تاوس خۆی خودای ئاسمان بوه، که له وپوه زه رده شت ئاهورا مازدا ی خه لق کردوه. زۆر له زاناکان وه کو ئەم بوچوونه روونده که نه وه بچ ئه وه ی ئامازه به ناوی مه لیک تاوس بکه ن، مۆلتون (۱۹۷۲) ده لئ:

I think it likely that Zarathustra intentionally took up Aryan mythus ... Zarathustra took out of the popular religion the animistic idea possessed by every creation of Ahura, and drew from it what suited him (Moulten, 1972:93).

له یاسنا ۳۲ ی ئاو پستا ئامازه به په رستی دیفا (Daeva) کراوه، که ئەمه ش ئامازه یه کی ئاشکرایه هه روه ک به وه ی که تا کو ئیستا یه زیدیه کان قوربانی گامیش و گا و گۆلک پراکتیزه ده که ن که ره گ و ریشه که ی ده گه رپته وه بو ئایینی میثرای یه کان. زه رده شتییه کان چون وه سفی دیفا ده که ن، بو مان ده رده که وه ئ که رۆلی به راورد ده کرئ به میژووی ئاده م له ئینجیل و قورئان، که چون ئاده م له لایه ن ماروه (شه یتان) هه لئه تیرا وه ئه و سیوه بخوات که له لایه ن خودا وه قه دهغه کرا بوو. به لام به پێچه وانه وه یه زیدیه کان پینان وایه که هه ر شتی که له لایه ن خودا وه فه رمانی پیکراییت مه لیک تاوس جیه جیه جی کردوه. میثراش هه مان رۆلی هه بوه کاتی گۆشتی گۆلکی (گا و گامیش) به سه ر شوپنه که وتوانی خۆی دا به ش کردوه، تا کو نه مریان بکات. ئەم نه ریته ی کو شته وه ی گۆلک له لایه ن یه زیدیه کان وه رگه را وه و تا کو ئیمرو پیره وه ده کرپت که له جه ئنی (گه مایی) له لایه ن پراکتیزه ده کرپت. به لام له راستیدا ترادیسوونی به قوربانی کردنی گۆلک و گامیش ده گه رپته وه بو نه ریتی هه ره کۆنی ئاریه کان و خۆر په رسته کان. به لام له راستیدا له ژێر کاریگه ری شیخ هادی مانا که ی گۆرانی به سه ر دا هات. خواردنی به یه که وه له گهل یه کتری و چونیه تی قوربانی کردن لیکچونی هه یه له گهل قوربانی کردن له ئایینی مه سیحی.

ئه و جه ئنه ئایینییه ی که له پێش یه زیدیه کان له لایه ن میدی و ئاریه کان بوونی هه بوو، که تا کو ئیستاش له لایه ن یه زیدیه کان پراکتیزه ده کرپت به ناوی (فرا فاشیس)، ئەم جه ئنه له پینج رۆژی کۆتایی سأل له مانگی ئازار به پێی رۆژمیری رۆژه لاتی ئەنجام ده درپت. که ئەمه ش نوپنه رایه تی پینج رۆحی هه ر مرؤفیک ده کات. فرا فاشیس داده نرئ به یه کیک له م پینج رۆح، به لام یه کیکه له به رزترین به شی خوا وه ندی پیاو. یه زیدیه کان تا کو ئەم جه ئنه له وه رزی به هار پراکتیزه ده که ن، له سه ره تای مانگی نیسان (بلندا سه ر سالح). هه میشه به هه مان شیوا ز جه ئنه که ده کرپت، هه ر خیزا ئیک خواردن ده بانه سه ر گۆرستانی لادی بو که س و کاره مردوه کانیان. له ویدا گۆرانی میلی و تیکستی ئایینی ده ووترپت، که له م بو نه یه دا یاده وه ری کرده وه چا که کانی مردوه کانیان ده که ن. به م کرده وانه مردوه کان به ژیان ده به سترپته وه. خه لکه که تا دوا ی نیوه رۆیه کی درنگ ده میننه وه وه پاشان ده گه رپته وه بو مال، له مال دووباره یادی مردوه کانیان ده که ن و به شه خواردنی ئەوان به سه ر دراوسیکان و خه لکه هه ژاره که دا به ش ده کرپت. به ر ده رگای ماله کان به گۆلی به هار ده پارزینرپته وه. هه موو ئەم جه ئن کردنه سن رۆژ ده خایه ن که پێی ده ووترپت جه ئنی (سه ر سال) یان (بیلهنده)، رۆژی مردوان. ریتوالی ئەم جه ئنه ده گه رپته وه بو توخمه هه ره کۆنه کانی ئایینه سه ر وشتییه کانی جیهان. بیره که ها ویه شه کان له مه دایه که مردوه کان وه کو ئەوانه ی له ژیا ندان په یوه ندیان به ژیان دایه، مردن و ژیان یه ک یه که پیک دپن.

ئاگر توخمیکێ تری ئایینی یه زیدیه. له لایه ن هه موو رۆژانی چوار شه م ئاگر له هه موو شوپنیک ده کرپته وه. یه زیدیه کان پینان وایه که خودا له رۆژیکێ چوار شه م مه لیک تاوسی خه لق کردوه، له به ر ئەمه چوار شه م به رۆژیکێ پیرو ز داده نرئ. له هه موو مایلیکی خیزانی ئیماندار (شیخ و پیر) و رۆژانی چوار شه م ئاگر ده کرپته وه. ریتوالی ئاگر کردنه وه وه کو شتیکی پیرو ز کۆنتره له ئاگری ئاهورا مازدا، به لام خه لکی کۆکن له سه ر ئه وه ی که ریتوالی ئاگر کردنه وه له پێش زه رده شت هات بو ئیران و کوردستان. ئەمه ش چاوی ئاسمان و تیشکی خودا و خۆری میثرا ده گه یه ن به پێچه وانه ی تاریکی. عه قیده ی چاکی و شه رانگیزی له لای یه زیدیه کان زۆر جیا وازه له رینمایي ئایینی زه رده شتی که ئاهورا مازدا و ئەهریمان دوو دژه ته نن.

یه زیدیه کان پینان وایه، که هیزی چاک و هیزی شه رانگیزی له خوا وه سه رچا وه ده گرن، مرؤف پیوسته عه قلی خۆی به کاری پین تا کو راستیه که ی هه لبژیرئ. به مه ژیا نی هه ر یه زیدیه ک له م جیهانه دا تا قیر کردنه وه یه، وه کو به راورد پیک له گهل ژیا نی

مهلىك تاوس خۇي، كه لهلايهن خوداوه پاداشت كراوه، چونكه فهراى خوداى به جيهپناوه و بۇ ئادهم دؤعاى كردوه، ووشه كانى خوداى بىر كه وتوتوه و بۇ كهس نوئىزى نه كردوه ته نيا بۇ خودا نه بىت كه نهوى له تيشك خهلق كردوه. هه موو مهلايكه ته كان نوئىزان بۇ خودا كردوه، ته نيا مهلىك تاوس نه بىت، له بهر نه مه يه يه زىديه كان پىيان وايه كه مهلىك تاوس نوئنه رى خودايه له سه ر زه وى.

له كاتى نه خووش كه وتن يه زىديه كان تىروائىتىكان هه يه كه په يوه سته به تىكچوونى په يوه ندى له گهل خودا واته (خودا - كرده و - رۆح)، تاكو ئىستا يه زىديه ترادىسؤنه كان باوه ريان وايه كه نه خووشى دهرئه نجامى گونا كرده. له كاتى نه خووش كه وتن يه زىديه كان سه ردانى به خت گره وه ده كه ن كه پى ده ووترئ (كوچك). باسى دهرده كه ي خويانى بۇ ده كه ن، دواى چهند كاتزميرىك يان شه وىك، دواى نه وهى كه ده بيات بۇ خه ونه كه ي خۇي، پىي راده گه يه ن له لاي كام پياوى ئايىنى له لايىش شيفا وهرده گرى له رىگاي به كاره پىنانى خولئ پىرؤز (حوسنى ۱۹۸۲: ۷۲).

له بهر نه وهى يه زىديه كان هه روهك پىشتر باسما ن كرد، خو ريان وه كو به رزترين خودا په رسته وه، كه نه مه ش ده گه رىته وه بۇ نه رىتى ئايىنى مىثرايى يه كان له پىش شىخ هادى و زه رده شىبه كان، بويه باوه ريان وايه هه ر كارىك دژى خو ر بكه ن، هو كارىك بۇ نه خووش كه وتن.

ئايىنى ئىسلام كارىگه ريه كى زورى له سه ر ئايىنى يه زىدى هه بوه. دواى دهر كه وتن شىخ هادى، بوه ته بلا بوونه وهى شىخ و نىزامى سو فى هه روه كو له ناو ئىسلامه كان باوه. هه ر مورىده كه له هه مان كاتدا پىي ده ووترئ دهر وىش (كه ده سته واژه يه كى ئىسلاميه) له ژىر ده ستى شىخىك دايه. له ته ك شىخ هادى يه زىديه كان شىخ عبدولقادرى ئىسلام پىرؤز راده گرن (حوسنى ۱۹۸۲: ۹۸).

يه زىديه كان له شه وى پىرؤزى ئىسلامى (له بله ت نه ل قه در) جه ژن ده گىرن، كه ده كه وىته ۱۰ ي مانگى ره مه زان. پياوه ئايىنى يه كانيان به رامبه ر قىبله نوئىز ده كه ن له ئىواره وه تاكو به يانى له په رستگاي شىخ هادى (حوسنى ۱۹۸۲: ۱۱۶).

3. رىكاره كانى مه يدانى توئىنه وه

1.3 مېتؤده كانى توئىنه وه

بۇ به كاره پىنانى مېتؤدى نه م توئىنه وه يه له بوارى نه تروپؤلؤجىدا و به تايبه تى له چوارچىوهى ئىتنوموزىكولؤجى به رىبازى وه زىفى نه نجام دراوه، يه كىك له هه ر دوو توئىنه ران به شىوه يه كى راسته وخؤ په يوه ندى به يه زىديه كان كردوه و بۇ ماوهى سن مانگ له ناويان ماوه ته وه. توئىنه ر له م ماوه يه دا كارى مه يدانى راسته وخؤى كردوه به په يوه ندى كردن به خه لكى ناوچه ي شىخان كه زوربه يان له سه ر باوه رى ئايىنى يه زىديه كان، له سه ره تادا په يوه ندى كردن له گهل خه لكى نه م ناوچه يه زور سه خت بوو، چونكه يه زىديه كان متمانه يان به خه لكى تر نيه كه سه ر به ئايىنه كانى ترن به لام نه وشته ي كه يارمه تى توئىنه رى دا متمانه په يدا بكات نه وه بوو كه توئىنه ر خودى خؤى بۇ نه سل و زنجيره ي بنه چه ي يه زىديه كان ده گه رىته وه، نه مه ش رىخؤشكه ربوو تاكو بتوانى رىز و متمانه به ده ست بىتن بۇ به ده سته پىنانى زانىارى سه باره ت به ژيان و داب و نه رىت و رىوره سمه كان و هه روه ها رىگه دانى بۇ به ژدارى كردنى له بؤنه و رىوره سمه كان و تىبىنى كردن. جگه له مه دواى په يدا كردنى متمانه توئىنه ر توانى زانىارىه كى زور په يدا بكات له رىگاي چاوپىكه وتن له گهل چهند كه سايكى شاره زا له ئايىنه كه و هه روه ها توئىنه ر توانى هه والده ر په يدا بكات كه گرنگترىنان هه والده رىكى سه ره كى (key Informant) بوو بۇ توئىنه ر (هه روه ك له پىشتر ئامازه ي بۇ كراوه) نه وىش قه وال بوو به ناوى (قه وال سلیمان). لىره دا رولى هه والده ر له لىكؤلىنه وه كانى نه تروپؤلؤجى زور گرنگه، چونكه توئىنه رى نه تروپؤلؤجى به ته نيا ناتوانى پشت به ستن به تىبىنى كردنى مه يدانى له كاتى بؤنه و رىوره سمه كان و ژيانى رؤژانه ي خه لكه كه به لكو پىويسته هه والده رىكى گونجاو ده ستنىشان بكات كه سىفاته كانى هه والده رى تىادا بىت كه نه وىش نه وه يه ده بىت نه و كه سه كه سىكى باوه رىپىكراو متمانه پىكراو بىت و ناوبانگىكى باشى هه بىت له ناو خه لكى له باره ي راستگويى و شاره زايى سه باره ت به ژيان و داب و نه رىت و رىوره سمه كانى خه لكى نه و ناوچه يه (النورى ۱۹۸۲: ۴۳).

هه روه ها توئىنه ر رىگاي چاوپىكه وتن به كاره پىناوه بۇ كو كرده وهى زانىارىه كان' چاوپىكه وتن زور جو رى هه يه كه له لىكؤلىنه وه كانى نه تروپؤلؤجى په يره وه ده كرىت به لام توئىنه ر به باشى زانى چاوپىكه وتنى داخراو (closed interview) نه نجام بدات له بهر هو كارى بوونى چهندين نه پىنى كه له ئايىنى يه زىديه بوونى هه يه، هه روه ها توئىنه ر چاوپىكه وتنى پروگرامكراوى (programmed interview) نه نجامداوه، نه مه ش بۇ نه وه يه تاكو بتوانى پرسىار و بابه ته كانى به رىك و پىكى ئاماده بكات له سه ر نه و بابه تانه ي كه توئىنه ر مه به ستى توئىنه وه ي له سه ر بكات (هه مان سه رچاوه ي پىشو: ۴۵).

2.3 پىنگه و رۆلى موزىك و گۆرانى له ئايىنى يه زىديدا

لهم باسدا ههول ددهين پىنگه موزىك و گۆرانى له ئايىنى يه زىديدا بخهينه بهرباس بهپىي ئه و زانباريانه كه له مهيدانى تويژينه وه له رىگاي تيبىنى و چاوپىنگه وتن دهستمان كه وتوون و ههروهها بهراوردكرنمان له كهل ئه و دوكميتن و سه رچاوانه كه دهستمان كه وتوون.

ئهو كاسته (چينه) كه له ناو يه زىديه كان ئهركى سه رهكى په يره وكرنى و پراكتيزه كردنى موزىك و گۆرانى و تىكسته ئايىنى يه كانى گرتوته ئه ستو كاستى قهواله، بويه به باشمان زانى لهم باسدا به دريژى باسى قهواله كان بكهين.

1.2.3 رۆل و پىنگه قهوال له موزىك و گۆرانى

قهوال به ماناي پاريزه رى په يمان، خاوهنى په يمان ديت و ((قهول))يش به ماناي په يمان، سۆز، قرار، سوپند، تۆبه ديت. قهوال ئه و چينه به كه قهول و تىكسته ئايىنيه كان به شيوه تهرتيل ده لىن (باقسرى، هه مان سه رچاوه ي پيشوو: ۸۸)، به وه ناسراون كه به باشى ميژوو رووداوه كانى ژيانى تايفه ي ئيزيديان له به ره، ئه مانه منداله كانيان به له به ركردنى سرووده ئايىنيه كان راده هپين و فترى شمشال ژه نينيان ده كه ن چونكه ئه م ئامپرانه له ئاههنگه ئايىنيه كاندا زور گرنگن و بايه خدارن (ئه لوهنى، هه مان سه رچاوه ي پيشوو: ۴۲-۴۳). قهواله كان وه كو سه فيرى مير داده نرين كه بۇ ئه و گوندو شاره دوورانه ده رپون، كه راسته وخو له ژير ده سه لاتى مير دانين (سعيد، هه مان سه رچاوه ي پيشوو: ۲۱۹).

له باسى قهواله كان له سه رده مى شىخادى دا، له "فلائد الجواهر" ي "محمد بن يحيى التادفى" دا هاتوو كه شىخ عدى بن مسافر هه ندئ قهوالى هه يه تهرتيلى ستايشه كانى ده كه ن له ته كيه كه ي (كاظم، ۲۰۰۶: ۱۱۲).

ئهرك و كارى قهواله كان له مانه ي خواره وه پىنگهاتوه:

- ووتنى قهول و سروودو ستايش و رينمايه ئايىنيه كان له سرووت و رپوره سمه كاندا.
- گيرانه وه قهسيده و چيروكه ميژوويه كان له سه ر ميژووى ئيزيديه كان و كه سايه تيه ئايىنى و شىخه كان.
- هاوه ليكردنى تاووسى مه لك "سجقه" له كاتى گه ران و سوپرانه كانيان له گوندو ناوچه ي ئيزيديه كان.
- ژه نىنى ئامپره كانى شمشال و دهف "شباب و دهف" له سرووت و رپورسمه ئايىنيه كان.
- جيبه جىكردنى رپورسمى ناشتنى مردوو.

بويه قهواله كان به وه ناسراون كه توانايه كى باشيان هه يه بۇ له به ركردن و پاراستنى تىكسته ئايىنيه كان و كلتورى ئايىنيه كان (هه مان سه رچاوه، ي پيشوو: ۱۱۱). قهوال له رووى كو ماله تيبه وه پىنگه و ريزىكى تايبه تى هه يه له تيو ئيزيديه كان و نابن ريش و سمىلى بتراش (هه مان سه رچاوه ي پيشوو: ۱۱۲). شياوى باسه ئه م چينه ميراثيه و به شيوه يه كى وىراسى له باوكه وه بۇ كوره كه ي و نه وه له دواى نه وه له يه كترى وه رده گرته وه و نابن ژن له چينه كانى تر به يين و به پىچه وانه شه وه. موزىك و گۆرانى له ئايىنى ئيزيديدا پىنگه يه كى تايبه تى هه يه به جورىك كه چىتىكى تايبه تى هه يه به ناوى (قهوال) (باقسرى ۲۰۰۳: ۸۹) كه به ماناي پاريزه رى په يمان، خاوهنى په يمان، ديت كه قهول و تىكسته ئايىنيه كان به شيوه ي موزىكى رىتمى ئازاد ده لىن و هه موويان ژه نبارى دهف و شبابه ن.

جمال ره شيد له ليكده وه ي رايه كى نيكولاى مار ده لى: ئيزيديه كان سيسته ميكي چىنايه تى تايبه تى و جياكاريان هه يه كه دابهش كراوه بۇ چه ندين چين، تاكه كانى چىنى سه روو كه له هاوه لانى خودان تىياندا هه يه پسپورن و تايبه تمه ندين به زانست و زانبارى ئه ده ب و گۆرانى..هتد. (رشيد ۲۰۰۵: ۸۰۸). ههروهها سه باره ت به پىنگه و رۆلى ئامپره كانى موزىك له ئايىنى ئيزيديدا له هه ندئ به شى تىكستى "قهولى" پيرۆز ئاماژه به ئامپره كانى (دهف و شبابه) كراوه وه كو دوو ئامپرى پيرۆز، لهم تىكستانه دا پيرۆزى و گرنگى ئه م دوو ئامپره مان له ئايىنى ئيزيديدا بۇ روون ده بىته وه كه رۆح نه چۆته جه سه تى ئاده م تاكو خودا دهف و شبابه ي ناردوو و فرىشته كان به م دوو ئامپره ئاوازيان ژه ندوو و سه مايان كردوو ئىنجا رۆح چۆته ناو جه سه تى ئاده م. ههروهكو له قهولى "زه بون دىل مه كسور" دا هاتوو:

پشتخ ههفت سه د سال ههفت سوپر هاتنه هنداقا

قالب مابووى بن گافه

گۆته رۆح تو بۆچى ناچيبه نافا

* * *

رۆحى گۆت لبا ئاشقاوه مه علومه

ههتا بۇ من ژبانا تين ساز و قدومه..

نيقها كا رۆح و قالبن ئادهم زور تو خومه

* * *

شاز و قدووم هات و هدرى

نورا موحه تى هنگفته سهرى

رۆح هات ل قالبن ئادهم ئيورى

ئاميره كانى ترى موزيك وهكو دههول و زورنا هيچ پهيوه ندييه كانى به ئايىنى ئيزيديه وه نيه له پيروزى و تيكسته ئايىنيه كاندا، به لام شانازى بهو ئاميرانه دهكهن له بهر نه وهى ئاميرى موزيكى كوردن. له ئايىنى ئيزيديدا زوربهى رپوره سم و بونه و جهژن و سرووته ئايىنيه كان به هاوبه شى موزيك و گورانى نه نجام دهرتت. له هه مان كاتدا بۇ زياتر گه و ره كردنى نالين قه واليك بلن بان قه والى گوت يان نه داي كرد، به لكو ده لين "قهولج ب ريزكه" يان "قهولج ب ريز د كهت" ههروهكو چون له ئايىنى ئيسلامدا نالين "قراة القرآن" به لكو ده لين "تلاوة القرآن" كه نه مهش بۇ بهرز راگرتى تيكسته ئايىنيه كانه. له ئايىنى ئيزيدى گورانى و موزيك هرام نيه و به لكو جگه له دهف و شابه كه دوو ئاميرى پيروزن و هه موو رپو ره سم و سرووته ئايىنيه كانى پخ نه نجام ددهن، له هه مان كاتدا دههول و زورناش له "مه هدر" دا پارانه وهى پخ ده كريت بۇ خودا له هه ردوو حالته بووك گواسته وه و مردندا ئاوازي مه هدر ده زهن درئ.

له هه موو لايه نه كانى ژيانى كومه لايه تى و ئايىنىدا كاريگه ريه كانى ئايىنيه كانى تر به سهر ئايىنى ئيزيديدا ديارن به هوئى نهو چه وسانه وهو به پند بردن و جينوسايد و له ناوبردى كه ساپه تيبه ئايىنيه گه و ره كانيان له سهر ده ستى خه ليفه كانى ئيسلامى و ئيمپراتورى عوسمانيه كان، به فهرز كردن و ترساندن، به لام له لايه نى موزيك و گورانييدا ره سه نايه تى خويان پاراستوه و موزيك گورانى قه وله كانيان زور كوردiane نه دا دهكهن و ره سه نايه تى خويان له ده ست نه داوه.

هوئى پاراستنى ره سه نايه تى ئاوازه كانيشيان بۇ نه وه ده گه رپنه وه كه سرووته ئايىنيه كانيان زور به نه پنى نه نجام داوه و نه يانه پشروه كه سى بيگانه گوئ لهو ئاوازانه بكرئ كه تايه تن به سرووت و رپوره سمه كانى ئايىنى.

يه كيك له تايه تمه ندييه كانى ئايىنى ئيزيدى نه وه يه كه بيروباوه ر و رپوره سم و سرووت و گورانى و موزيك و تيكسته ئايىنيه كانيان نه نوو سراوه ته وهو نه يانه پشروه تو مار بكرئ، نه وهك له درى نه وان به كار به پند رپنه وه بو يه هه موو نه وان به شيوه ي زاره كى نه وه له دواى نه وه به پنى تايه تمه ندى چينه كه يان بۇ يه كريان گواستوته وه تا ئيستاش به م شيوه يه به رده وامن، مه به ست له م كرداره ش پاراستنى ئايىنه كه يان بووه له به رامبه ر دوژمنه كانيان.

له چوارچيوه ي تيبىنى كردنمان بۇ رولى موزيك و گورانى رولى نه نجام دانى سه ماشمان بۇ ده ركه وت گرنگى و پيروزيه كى تايه تى خوئى هه يه له ناو ئيزيديه كان كه باوه ريان وايه خودا له ش و جه سته ي ئادهمى خهلق كردوه ماوه ي "۷۰۰" هه وت سه د سالى بى روح مايه وه. هه وت گه و ره فريشته كان، له ده ورى جه سته ي ئادهم كو بوونه وه و روحيش به سهر جه سته ي ئادهم ده خولايه وه، گووتيان: نهئى رۆح بۇ له جه سته ي ئادهم جيگير نابى رۆح وه لامى دايه وه ئيوه ده زانن كه من ناچمه ناو جه سته ي ئادهم تاكو دهف و شباب له ئاسمان دپته خواره وه. به فرمانى خودا دهف و شبابه هاتته خواره وه و فريشته كان ده ستيان به زه نينى نه م دوو ئاميره كردوو سرووتى "سه ما" يان به جيگه ياند و هه ر هه وت فريشته كه به ده ورى چراى "قه نديل" ي عه رش، ((كه له سهر چرايه كه "كه له شيريك هه يه"))، ده خولانه وه.

فريشته كان چوار جار به ده ورى چرايه كه سورانه وه، وهكو نه وهى ئيستايوانى ئايىنى ئيزيدى نه نجامى ددهن كه له هه وت كه س پيكديت و له پيشه وه يدا پياوئىكى ئايىنى تاج و جليكى ره شى له به ردايه و نه وانى تر جلى سپيان له به ردايه، هه مان نهو سرووته به كه فريشته كان نه نجام ياندوه. پاش نه مه ئينجا روح چوه ناو جه سته ي ئادهم و خودا نه مرى به يه كيك له فريشته كان كرد كه ناو بدن به ئادهم به په رداخيك له ناوى ژيان، فريشته كه به په رداخيك له ناوى ژيان ئادهمى ئاوداو خواداش لپى رازيوو شانى فريشته كه سى سه وز كرد. له به رنه مه نه م په رۆ سه وه ي ئيستايان له نه پشت تاووسى مه لك "سجق" دانراوه هيمامو شانى سه وزى فريشته كه يه.

ناوى ئادى له دوو بركه پيكديت، ناو يان ئافق بدئ، به وپييه ناوى ئادئ ده بيتته ((ئاودهر)) "الساقى" بهو پييه ئادئ نهو ئاودهر يه كه ئادهمى ناو داوه به ناوى ژيان. له بهر ئازارى نهو كانه ي رۆح چوه جه سته ي ئادهم و هه ستى به ژيان كرد، ئادهم هاوارى لى هه لساو به ده نكيكى بهرز هاوارى كرد و گوئ: "هانه" واته يارمه تيم بدن به هانام وهرن. تا ئيستاش كه سرووتى رپوره سمى سه ما نه نجام دهرتت قه وال ده لى: "هه چيچى گوئ هانه خودئ بده تى ئيمانه". بو يه به پنى نه م سرووته ناو دهرتته

چەند كەسائىك لە پەرداخىكى بچووك و نابى دەستى درىژ بكات بۇ وەرگرتى پەرداخەكە، چونكە ئادەم تا ئەو كاتە نەيدەتوانى دەستەكانى بچولتىن. بۇيە دەكرى بلىين سەما دووبارە و چاوەلىكەرى و ژيانەوہى ئەو سرووتەيە كە فرىشتەكان ئەنجامبان داوہ لە رۆژى جىگىربوونى رۆج لە جەستەى ئادەم.

ئاوازەكانىش بەم شىوہەيەى خوارەوہەيە: ئاوازى سەما بلند، مەقامى بەيات لەسەر سى بىمۆل، رىتم، ئاوازى سەما ئىزى، مەقام راست لەسەر لا، ئاوازى سەما شەرەفەدىن، مەقام كورد لەسەر لا، ئاوازى سەما قانونى، مەقام كورد لەسەر دۆ، ئاوازى سەما زەرراتى، مەقام بەيات لەسەر لا، ئاوازى سەما سەرتىرە، مەقام بەيات لەسەر لا، ئاوازى سەما شىشمس، مەقام حىجاز لەسەر لا.

2.2.3 رۆلى موزىك و گۆرانى لە رپورەسمەكانى ئىزىدى

ئەو ئاوازەى لە كاتى بووك گواستەوہە ھەرەوہا لە كاتى مردنى گەنجىك يان زاوايەك بە ھەردوو ئامپىرى دەھۆل و زورنا دەژەنرئ پىي دەووتىرئ (مە ھدەر يان مەحتەر) كە لە خوارەوہە باسيان دەكەين.

3.2.3 رپورەسمى ژن ھىنان

ھەر ئىزىدىيەك كە ژن دەھىنچ، لە سىپىدەى رۆژى بووك گواستەوہەدا تاكو گەيشتى بووك بۇ مالى زاوا، ئاوازى "مەھدەر" بە دەھۆل و زورنا دەژەنرئ و لىدەدرئ، مەبەست لەمەش ئەوہەيە، لە خوداى گەورە دەخوازن خىر و بەرەكەت و خۆشى و شادى بۇ ئەو بووك و زاوايە ببارىتت.

پاش ئەوہى كوپ و كچ بپارى پىكەوہ ژيان و ھاوسەرگىرى دەدەن، مالى كوپرەكە دەچنە خوازىنى و پاش پارىبوونى مالى كچەكە جارىكى تر مالى باوكى كوپرەكە دەچنەوہە مالى كچەكە، پاش پارىبوونى ھەردوولا كاتىك بۇ شىرىنى دەستىشان دەكەن و ئەو رۆژە مالى كوپرەكە نىشانەيەك بە كچەكە دەدەن، كە مەرجى پارىبوونى ھەردوولايە و خەلاىك كە مالى كوپرەكە بۇ كچەكەى دەبەن و مارەبرى دەكەن، كە ئىزىدىيەكان پىي دەلئىن "قەلەن دىئەتە قەبىرئ". لەو رۆژەدا مالى باوكى كوپرەكە و خزم و كەس و كارى پىكەوہ دەچنە مالى كچەكە. پاش ئەم رپورەسمە دەگەرپىنەوہە مالى كوپرەكە و خواردن و شىرىنى دەخۆن.

چەند رۆژىك پىش ئاھەنگى بووك گواستەوہە مالى باوكى كچەكە جل و بەرگ و پىنداوئىستىيەكانى بۇ كچەكەيان دەكەن، لەگەل نىشان و خەلاتى مالى كوپرەكە پىكەوہە ئامادە دەكەن و پىي دەلئىن "جەبىزئ بوكى" لەوكاتەدا كوپرەكە "براىن ئاخەرەت" و كچەكە "خوشكى ئاخەرەت" بۇ خۇيان دەستىشان دەكەن، ناىت لەھەمان چىنى ئەو داىت، ئەوہى دەپىتە براى ئاخىرەت بەراتىك لە ئاودا دەشىلى و بەسەر كوپرەكە دەكات و پاشان دەخواتەوہە، ھەمان شىوہەش خوشكى ئاخەرەت و كچەكە ھەمان كردار ئەنجام دەدەن. ئەو كەسانەى بۇ ئاھەنگەكە بانگەپىشت دەكرىن لە ئىوارەى داوہت ئامادە دەبن و خۆشى و شاپى ھەتا درەنگى شەو بەردەوام دەپت. سىپىدە خۇيان ئامادە دەكەن بۇ بووك گواستەوہە، ئىنجا بەدەم دەنگى دەھۆل و زۆرنا و جل و بەرگى جوان دەچنە مالى بوكى كە دەگەنە مالى بووكى ئافرەتەكان ستران و بەستەى فۆلكلورى دەلئىن كە تايەتە بە بووك گواستەوہە، بووك دەبەن ھەتا دەگەنە مالى زاوا بەستە و گۆرانى لەگەل ئاواز و دەنگى دەھۆل و زورنا دەگوتىرئ و شاپى و گۆفەند دەگىرئ. ئەو كاتەى بووك دەگاتە بەر دەرگای مالى زاوا مپوژ و چوكلىت و گەنم و دراوى ئاسن بە بووك دادەكەن و بووك دەچىتە ژوورەوہە دادەنىشىت و داىكى زاوا خەلاىك پىشكەشى بووكى دەكات و پاشان مندالئىك لە كۆشى بووكى دادەنئىن و بووكىش مندالەكە خەلات دەكات. ئىنجا بەدەم دەنگى دەھۆل و زورنا جۆرەها شاپى و گۆفەند و دىلان دەگىرئ و ھەتا كاتى خواردنى نيوەرۆ بەردەوام دەبن. پاش نيوەرۆ مالى زاوا گەورە دەكات و گياندارىك سەردەبرى و بانگى دەوربەرى خۆى دەكات و ئەو شەوہە ھەتا درەنگانى شەو خۆشى و شاپى و گۆفەند و دىلان لەو مالى دەگىرئ، ئىنجا زاوا و براى زاوا و ھەندىك لە برادەرەكانى دەگەرپىنەوہە مالى زاوا، زاوا لەگەل بووك دەچىتە ژوورەوہە و ئەركى خۆى بەجىدەھىنئىت. ئىنجا بووك مرىشكىكى سووركراوہ لەگەل ھەندىك "چەرەز" دەداتە زاوا و زاواش دەداتە براى ئاخىرەتى و دەگەرپىتەوہە ئەو مالى زاواى بە خىرەپنايە، ئىنجا خۆشى و شاپى گەرمتەر دەبن. پاش نيوەرۆ زاوا جارىكى تر دەگەرپىتەوہە ئەو مالى. رۆژى دواتر ھەموو لە مالى زاوا كۆدەبنەوہە بە دەھۆل زورنا و شاپىوہە دەچنە پىش زاوا مالى كە خەلات دەكەن و ھەموو پىكەوہ بە خۆشى و شاپىوہە زاواى دەھىننەوہە مالى و ئاھەنگ بەردەوام دەپت. ئەو كەسانەى كە بانگەپىشت كرابوون بۇ ئاھەنگەكە ھەرىكە و بەپى تونائى خۆى پارە لە دەستى زاوا دەكات. پاش كۆتاپى ئاھەنگەكە خەلك بۇ پىرۆزباي دەچنە مالى زاوا و پاش چەند رۆژىك زاوا و براى ئاخىرەتى ھەندىك لە برادەرەكانى زاوا بۇ رپقەكردن دەچنە مالى باوكى بووكى و پىكەوہە خواردنىك دەخۆن. پاش تىپەربوونى ھەوت رۆژ مالى زاوا (دەندەك) دروست دەكەن و خزم و خىزانى خۇيان بانگ دەكەن. ئىنجا بووك بۇ ماوہى چەند رۆژىك دەچىتەوہە مالى باوكى و دواي دەگەرپىتەوہە مالى خۆى.

4.2.3 رپوره سمى مردن و تازيه

لپردها رۆلى موزىك له رپوره سمى مردن و تازيه بيشان ددهين كه گهنجىك يان زاوايهكى تازه دهمرى، پاش نهجامدانى رپوره سمى مردوو شوشتن و دانانى تهرمهكه له سهر "داره باز"، كه له مال ديهيننه دهره وه، به دم دهنكى دهوۆل و زورنا و ناوازي "مه هدر" ديهيننه دهره وه و بهردهوام دهين تا دهگنه گوڤرستان.

مه بهست له زهينى ئهم ناوازهش ئهويه، بهم ناوازه داخوازي له خودا دهكهن كه رهحم به گيانى مردوو بكات و بىخاته ژير گهوره رهمته خۆى. كاتيك كه سىكى ئيزيدى دهمريت دهلين: ئهمرى خودى به سهر مه داها.

رپوره سمى ئيواره تازيه بهو جوړه به رپوه دهچيت كه ههموو ئيواره يهكى رپورانى تازيه، ئه گهر تازيه كه سن رپور يان پينج رپور يان ههفته يهك بيت، قهوال قهول و ئاموژگارى و رپنمايى ئايينى له گهل دهنكى دهف و شبابا ئه نجام ددهن، به لام دهف و شباب له ئيواره رپور كوتايى تازيه به كارده هينريت، بهم شپوهيه دهبيت: يهك له ريش سپى يان شپهكه هله دهستته سهرين و دهستى راستى له سهر دهستى چهپى داده نيت و دهل:

"باين قهوال" قهوال دهل: "كه ره مكه بخوازه" و پاشان ريش سپى وهلامى ده داته وهو دهل: "مريدى شپخادى درون شپينه و ژ ته ده خوازن بخيرا خودى و ل سهر خاترا ئهمرى خودى بو مه ب علمى خودى و شيرت و نسحابهت و قهول شپخادى بناخفه". قهوال دهل: "توو خودان مه عريفه تى ل بهر خلمه تا ئهمرى خودى ئهم د حازرين". ئينجا قهوال دهست به گوتى قهول و ئاموژگارى و رپنمايه كانى ئايينى دهكات و له ئيوان ههر به شپيك يان برگه يهك "سه به تا" ئه و ريش سپيه دهل "به ل ئ ئ". قهواليش دهل: "خودان مه عريفه تى خودى مه عريفه تى ئه و حازر و گوهدارا زيده بكن، له كو تايدا قهوال دهل: "ئهم د كيمين و خودى ي ته مامه" واته ههموو خاوهن هه لهين و كهس نييه بن هه له جگه له خودا، ئينجا پاشيف دههين و شيرنايى به سهر دانيشتوان دابهش دهكهن.

رپوره سمى شيرينى به خشين و دابه شکردنى له رپورانى تازيه دا، ههمان رپوره سمى دابه شکردنى شيرينه كه له كاتى له دايك بوونى مندا لپكى نوئ نه نجام دهرت خه لك دپته پيروزبايى، چونكه بيروباوه رپى ئيزيديان وايه كه ئهمرى خودا يه كه و به ئهمرى خودا دل خووشن چ له دايك بوون بيت يان مردن. ههروهكو ئيزديه كان دهلين "ئهمرى خودى ئيكه و ههر ئهم ب ئهمرى خودى د دل خووشى دا زين بت يان مرن بت".

4. دهرئه نجام و راسپارده و پيشنيار

4.1- دهرئه نجامى تويزينه وهكه

سه بارهت به ئامانجى يه كه م كه په يوههسته به لايهنى تيورى تويزينه وهكه هه ولده ديهين روونى بكه يه نه وه تا چ راده يهك ئايينى يه زيدى ئاوپته يه كه له ئايينه كانى تر، دواى تاوتويكردنى تيورى سه بارهت به بنه چهى يه زيديه كان بو مان دهره كوت كه بوچوونى جياواز هه يه سه بارهت به بنه چه و ميژووى ئايينى يه زيدى كه هه نديكيان سهر به بوچوونى عهره بى ئيسلامى دابه ييبى وايه كه ئايينى يه زيدى دريژكراوه ئايينى ئيسلاميه دواى كو ملىك له گو رانكارى له لايه ن كه سانى ئايينى يه زيدى به تايه تى شپخ نادى وه ههروه ها پيشان وايه كه له ريچكه ئيسلامى يه زيدى كورى مه عاويه جيا بوونه ته وه. به لام له ههمان كاتدا بوچوونى تر هه يه كه هه نديكيان له لايه ن نووسه رانى كورد كراون زياتر مؤركيكى كوردى پيوه دياره كه وا ئايينى يه زيدى تايه تمه نديه كى كوردى ره هاى هه يه.

به لام ئيمه دواى ليكدانه وه مان و به پشتبه ستن به كو ملى سهرچاوه كه زوربه يان نووسه رانى بيانى و رپور تاوايى نووسيويان دهر باره ئايينى يه زيدى وه دواى ئه وه ئيمه هه لسايين به به راورد كرنى ئايينى يه زيدى به ئايينه كانى تر گه يشتين بهم دهرئه نجامانه ئى خواره وه:

- ئايينى يه زيدى كه وتوتته ژير كاريگه رى باوه رى ئايينى زهرده شتى سه بارهت به شپوازي نويزكردنى يه زيديه كان كه ههروه كوو زهرده شتبه كان له كاتى نويزى به يانيان كه روو له تيشكى خوڤ دهكهن. ههروه هاش پينج جار نويزكردن يان له رپور كيدا ده گه رپته وه بو نه ريتى ئايينى زهرده شتى نهك ئيسلام. بو يه زيديه كان دوو كاتى نويزكردن له م پينج كاته زور گرنه گه ئه ويش كاتى نويزى رپور هلاتن و رپور تاوا بوونه. ئهم ههردوو كاتى نويزه له ره چه له كدا ده گه رپته وه بو كاتى پيش زهرده شتبه كان، په رستنى ميثرا (خواى خوڤ) نهك زهرده شت.

وهكو بهراوردیك له گهل ئایینی زهردهشتی دهتوانین بگهین بهو بۆچوونهی که یهزیدیهکان گامبش و مار و دوویشک له بازنه ی گیانهوه رههکانی میثرای یهکانیان وهگرتهوه، نهک زهردهشتیهکان. مار و دوویشک له ئاقبستای زهردهشتی وهکو گیانهوه ره زیانبهخش دانراوه، که له لایهن ئههریمانوهه ئیردراوه. ههرکه سه بیکوژئ، ئهوا کاریکی چاک ئه نجام ده دات. له راستیدا ئایینی یهزیدی کاریهگه ره کی زۆری ههر دوو ئایینی زهردهشتی و میثرای له سه ره بووه، به تابهتی زیاتر ئایینی میثرای. له بهر ئه وهی که یهزیدیهکان هه میسه که مینه بوونه، هیچ پرو به روونه وهیک له گهل ئایینهکانی تر رووی نه داوه تاوهک داگیرکردنهکانی ئیسلام بۆ ئه م ناوچهیه. به پیتی ئه و به لگانه و نووسراوانه ی دهست که وتوون نهک ته نیا ئایینی میثرای و زهردهشتی و ئیسلام کاریهگه ره کی زۆریان له سه ر ئایینی یهزیدی هه بوه، به لکو بگره ئایینی مه سیحی و یه هودیش تا راده یهک کاریهگه ره ی خۆی له سه ر ئه م ئایینه جیه پشتهوه. تاکو ئیمرو هاوبه شی یهک هه یه له نه ریت و جه زنهکانیان له گهل مه سیحی و یه زیدیهکان. وهکو خه ته نه کردن و جه ژنی قوربان لای یه هودیهکان (میژووی ئه بره هام و ئیسحاق). ته نانهت ئه ستیره که ی مه لیک داودیش تاکو ئیستا له سه ر په رستگه کی شیخ هادی دایه، که له وانیه بگه رپته وه بۆ ئه و کاته ی که یه هودیهکان ده ره ده ره بوون بۆ کوردستان. کوردستان بوو به یه که م وولاتی مه نفای میژووی جووه کان. له سه ده ی هه شته می پش زاین پادشای ئاسووریه کان (سه لمه ناسر) (727-722 پ. ز) پاشای یه هوودیهکانی (مه لیک هو سیا) ی ناچار کرد تاکو باج بدات، به لام دوا ی ئه وه ی ره تیکرده وه له لایهن سه لمه ناسره وه له که ل چه ند سه د دیلیکی یه هودی بۆ مه نفا ره وانیه کوردستان کران. له تیکستهکانی ئایینی یه زیدی جه ژنی قیامه ی مه سیحی و ناوی عیسا و مریم ئاماژه ی پچ ده کریت. به پچه وانوه مه سیحیهکان بۆ جه ژنی قیامه یان نه ریتهکانی یه زیدیان به کارهیتاوه وهکو په نگ کردنی هیلکه، ئاگر و رازاندنه وه ی ده رگای ما لهکانیان به گول.

ئه گه ره ته نیا تیکستهکانی ئایینی یه زیدی وهکو بنه مایهک وه رگین، وا ده رده که وهی که ئه م ئایینه نوییه، چونکه زۆر زا راوه ی ئیسلامی ئاماژه ی پیکراوه، وهکو که سایه تییه گرنگهکانی وهکو محمه د (دخ)، عه لی، حه سن، ابوبکر و عمر هتد. که به پیرو ز دادنه رین. به مه له هه مان کاتدا به لگه یه که که ئایینی یه زیدی خۆی له گهل ئایینی ئیسلام گونجاندوه. زۆربه ی زۆری جه ژنهکانی یه زیدی و نه ریتهکان و ترادیسیۆنهکان و گیرانه وه زا ره که یه کان په گ و ریشه یان ده گه رپته وه بۆ کاتهکانی دوا ی ئیسلام. ده سه لاتی یه زیدیهکان دوا ی گه یشتنی شیخ هادی دهستی پیکرد.

ئه و لیکچونانه ی که له ئیوان یه زیدیهکان و نه ریتهکانی میثرای یه کان (پش زهردهشتیهکان) بوونی هه یه ئه وه مان بۆ ده رده خات که ههر دوو ئاین ده گه رپته وه بۆ هه مان سه رچاوه یاخود زۆر لیک نزی که که به پتی بۆچوونی زانا ئاینیهکان بنه جه یه کی ئیندوگیرمانی هه یه.

زهردهشتیهکان کاریهگه ره کی گه وره یان هه بوو له سه ر یه زیدیهکان، به لام جیاوازیان هه یه له یه کتری له زۆر له توخمه دیارهکانیان، وهکو بۆ نمونه ناشتی مردووهکان، چاره نووسی روچ و له هه مووی گرنگتر بۆچوون و تیکه یشتیان بۆ دووباره هاتنه دنیاوه. له لای زهردهشتیهکان ژبان له خالیکه وه دهست پندهکات و به شیوه یه کی ئاسۆبی به رده وام ده ییت. به لام له لای یه زیدیهکان ئه م بۆچونه به هۆی باوه رپانه وه له ژیر کاریهگه ری ئیسلام و پاشان شیخ هادی گۆرانی به سه ر هات، که به شیوه یه کی بازنه ی دایه واته له خالیکه وه دهست پچ ده کات و پاشان ده گه رپته وه بۆ هه مان خال (دووباره له دایک بوون). به لام هه میسه حه لقه یه ک له م زنجیره یه دا دیار نیه: یه زیدیهکان پش ئیسلام ناویان چی بوو؟ له تارمایی دایه. چونکه هیچ به لگه یه ک یان گیرانه وه یه کی زا ره کی بوونی نیه.

بهراورده ووردهکان ده ری ده خه ن که یه زیدیهکان شوینکه وتوانی زهردهشتیهکان نینه، هه رچه نده هه ندئ له سیاسه ته مدارانی کوردستان له بهر هو کاری سیاسی باسیان له وه کردووه که یه زیدیهکان شوینکه وتوانی زهردهشتی یه کان بوینه.

سه بارهت به ئامانجی دووه م تاکو بۆمان ده ربکه وه ییت که موزیک و گۆرانی رو ل و پیگه یه کی گرنگی هه یه که ئه مه ش په یوه سه ته به لایه نی دیرا سه تی مه یدان ی که گه یشتین بهو ده ره ئه نجامه نی خواره وه:

له ئه نجامی ئه م توژینه وه یه بۆمان ده رکه وت که پنگه ی موزیک و گۆرانی له ئایینی ئیزیدیدا شوینکی پیروزی هه یه وه له تیکسته ئایینهکانیان ههر دوو ئامیری ده ف و شمشال "ده ف و شباب" به دوو ئامیری پیرو ز ئاماژه ی بۆکراوه وه ده توانین بلین له زوربه ی هه ره زۆری جه ژن و ریوره سه مه کان موزیک و گۆرانی ئه م دوو ئامیره به کارده هینریت.

- بهو پیتیه ی که ههر دوو ئامیری ده ف و شمشال (ده ف و شباب) یان بهو ناوه ی که له قه ولی پیروزی (زه بوونی دل مه کسور) دا هاتووه، ئه و دوو ئامیره موزیکیه ن که خودای گه وره نار دوو یه تی بۆ ئه وه ی فریشتهکان موزیک بزه ن تاکو روچ بچپته جه سه تی ئاده مه وه، بۆیه ده یینن که ئه م دوو ئامیره له ناو ئیزدییهکاندا به پیرو ز سه یه ده کرئ و ده ب هه موو قه والیک بتوانئ ئه م دوو ئامیره بزه ن چونکه له هه موو ریوره سه م و سه وته ئاینیهکاندا ئه م دوو ئامیره به کارده هینریت.

- ههردوو ئامپیره کانی دههۆل وزورنا بهو پیهی دوو ئامپیری موزیکی کوردین بویه له لای ئیزیدییه کان پژی ل دهگرن و لههه موو بۆنه و پۆره سهر وشایی و ههله پهرکییه دوناییه کانیا به کاری دههینن. ئه و شایی و ههله پهرکییه کانیه که له جهژنه ئایینه کان له لاش ئه نجام دهدرئ ئامپیری دههۆل وزورنا به کارنایهت به لکو له جیاتی ئه وانه ههردوو ئامپیری دهف و دووزه له به کاردههینن.

- هه موو قهول و ئیکسته ئایینه کان به ئاوازه وه ده لێن و به هیچ شیهویهک وهکو ده قیکی وشک ناخویننه وهو گۆرانییه کانیا به شیکه له کلتورو که له پووری ئایینیا و به شیکه گه وره میژوو و به سه رهاته کانی ئیزیدییه کان له ناو ئه و گۆرانیانه دایه.

- مه قامی به یات ئه و مه قامیه که زۆر له ئاوازی موزیک و گۆرانییه کان له سه ره ئه و مه قامیه به پژی 37,0% و له دوا ی ئه ویش مه قامی عه جه م دیت به پژی 29,1%.

- ریمی 4/4 ئه و ریمه یه که زۆربه ی ئاوازو ئامپیره ریمه کانی وهکو دههۆل و دهف به کاری دههینن به پژی 1, 8, 18%.

- دهنگه واری ئاوازی گۆرانییه کان و گۆرانییه ژو قهول بیژه کان به زۆری له چوار دهنگ تینا په ریت به پژی 37,0% و ئینجا پینج دهنگی وشه ش دهنگی.

2.4 راسپارده و پيشنیا

1.2.4 پيشنیا

دوا ی به دهستهینانی زانیاری و به دوا داچوونی بابهتی توژی نه وه که، توژی رهان چهند پيشنیا رهک ده خه نه روو که ئه مانه ی خواره وهن:

- ئه نجامدانی توژی نه وه ی زیاتر له سه ره ئایینی یه زیدی و بنه چه یان له بهر هۆکاری بۆچوونی زۆر و رای جیاواز که توشی ئیلیه کی زۆر بووه تاکو خوینه ری کورد دلنیا بکریته وه له سه ره ئه م ئایینه که به شیکه گرنگه له ناو کۆمه لگای کوردستان.

- گرنگیدان به هونه رو موزیک و گۆرانی کوردی یه زیدی که ده توانی وهکو به لگه ی گرنگ دا بنرئ بۆ سه لماندنی ره سه نایه تی ئه م ئایینه.

- ده ول مه ندرکدنی کتبخانه ی کوردی به توژی نه وه ی زیاتر و نووسینی کتیبی به سوود له سه ره ئایینی یه زیدی.

2.2.4 راسپارده

توژی رهان ئه م راسپاردانه ی خواره وه ده خه نه روو که به گرنگی ده زانین دوا ی ئه وه ی گه یشتن به چهند ده ره ئه نجامی کی بایه خدار له م توژی نه وه یه:

- پتویسته لایه نی په یوه ندار ئاگادار بکریته وه که به شیک له وه زاره تی رۆشنییری گرنگی بدات به وورده کولتوره کانی تر له کوردستان به تابه تی که مایه تییه ئایینه یه کان که یه زیدییه کان به شیکه گرنگ پیکدی ن له م کولتوره.

- کردنه وی شوینی تابهت به پاراستنی نووسراوه کان و ئیکسته ئایینه یه کان یه زیدی.

- کردنه وه ی به شیکه تابهت به پاراستنی که له پوره کانی ئایینی یه زیدی.

سه رچاوه کان

سه رچاوه کان به زمانی کوردی:

1. ئه لوه نی، نه جم خا لد (1997) "ئه فسانه ی تۆفانی سۆمه ری"، حکومه تی هه ری می کوردستان وه زاره تی رۆشنییری، چاپخانه ی وه زاره تی رۆشنییری، هه ولیر.
2. شا کر، فه تاح (1969) "یه زیدییه کان و ئایینی یه زیدی"، چاپخانه ی کامه ران، سلیمان.
3. شیخانی، سه عدو لا (1969) کورته یه ک له میژوو و هه ندئ ناودارانی هۆزی شیخان، به رگی یه که م، چاپخانه ی رۆشنییری، هه ولیر.
4. که ره ملی، ئه نستانس ماری (2001) "کتیبی ئیزیدییه کان (جلیوه و مه سحافا ره ش) و بیلیۆگرافیا ی ئیزیدییا تی"، و: نه جاتی عبدا لله، بلا وکرا وه کانی بنکه ی ژین، چاپخانه ی شقان، سلیمان.
5. لؤفا، فرانسوا گرافیق (به سالی چاپ) "ئاماده کردنی: شوکری به رواری، ئایین له کوردستاندا، په رتوکی کوردستان و لاتا خودا"، له ما په ری سه رۆکا به تی هه ری می کوردستان www.krp.org

سه رچاوه کان به زمانی عه ره بی:

6. احمد، جمال رشید (2000) "فه ور الکرد فی التریخ"، الجزء الثاني، دار تاراس للطباعة و النشر، مطبعة وزارة التربية، اربیل.
7. الأحم، سامی سعید و رچا جواد الهاشمی (به سالی چاپ) "تاریخ الشرق الادنی القدیمر ایران و الاناطول".
8. الديوه جی، سعید (2003) "الیزیدییه"، المؤسسة العربییه للدراسات و النشر، الطبعة الاولى، بیروت.
9. الحسنی، عبدا لزا ق (1982) "الیزیدیون فی حاضرهم و ماضیهم ط 1"، بغداد مکتبه البیچه العربییه.

10. الحسنى، عبدالزاق (١٩٨٢) "اليزيدية في الحاضر و الماضي". بيروت: دار القطب.
 11. النوري، قيس (١٩٨٢) "المدخل الى علم الانسان"، طبع بمطابع مديرية دار الكتب لطباعة و النشر، موئل.
 12. الدمولوجى، صديق (١٩٤٩) "اليزيدية"، موصل.
 13. باقسرى، عزالدين سليم (٢٠٠٣) "مهرة"، من منشورات مركز لالش، مطبعة خبات، دهوك.
 14. دنانى، شمر قاسم (٢٠٠٥) "مشاهير في الكورد اليزيديين"، من منشورات مركز لالش البقائى و الاجتماعى، مطبعة خبات، دهوك،
 15. حبيب، كافر (٢٠٠٣) "اليزيدية ديانة قديمه تقاوم نواب الزمن"، دار ئاراس للطباعة و النشر، الطبعة الاولى للمطبعة، وزارة الترييه،
 16. تومابوا (١٩٧٥) "مع الاكراد"، ترجمه ئاواز زهنگه نه، وزارة الاعلام مديره البقافه العامه، مطبعة دار الجاحظ، بغداد.
 17. سمو، ازاد سعيد (٢٠٠١) "اليزيدية" من خلال ئبوئها المقدسه، المكتب الاسلامى، بيروت.
 18. عبود، زهير كافر (٢٠٠٥) "اليزيدية"، المؤسسة العربية للدراسات و النشر، الطبعة الاولى، بيروت.
 - اريل.
 19. عبود، زهير كاظم (٢٠٠٦) "التنقيب في التاريخ اليزيدى القديم"، دار سپترز، مطبعة حجي هاشم، اربيل.
 20. عبود، زهير كاظم "التنقيب والنش في التاريخ اليزيدى القديم"، عن الموقع www.lalish.org
- سهراوه كان به زمانى بيانى:**

21. Hennerbichler, Ferdinand. 1988. Die fuer die Freiheit sterben. Geschichte des kurdischen Volkes. Oesterreichisches Staatsdrueckerei.
22. Lommel, Herman. 1930. Die Religion Zarathustras. Nach dem Avesta dargestellt. Tuebingen: J.C.B. Mohr.
23. Mills, Lawrence. 1913. Our own religion in ancient Persia. USA: open court publishing company.
24. May, Karl. 1951. Durchs wilde Kurdistan. Bamberg: E.A. Schmid (Hrsg.).
25. Roger, Beck. 1988. Planetary Gods and Planetary Orders in the Myseries
26. Schneider, Robin. 1984. Yezidi fluechten nach Deuthschland – ein Ort der Verfolgung?. Pogrom – Taschenbuecher 110: 31-46.
27. Schemja, Hans. 1975. Iranisches und griechisches in den Mithramysterien. Innsbruck.
28. Wiessner, Gernot. 1984. In das toetende licht einer fremden Welt gewandert. Geschichte und Religion der Jezidi. Pogrom-Taschenbuecher 110: 31-46.

چاوپيکه وتن:

١. د. نهجم ئه لوهنى، پروفيسۆرى ياريددهدر له كۆليزى زمان/زانكۆى سه لاهه دين، چاوپيکه وتن، ههولير، ٢٠٠٨/٥/١٢.
٢. عه ره ب خدر شنگالى " ئه ندامى ئه نجومه نى ئايىنى ئيزيدى"، چاوپيکه وتن، ههولير، ٢٠٠٨/٥/٣
٣. قه وال سليمان "سه روكى قه واله كانى ئيزيدى"، چاوپيکه وتن، به عشيقه، هاوينى ٢٠٠٦.

الموسيقا و الغناء لدى الديانة اليزيدية

ههنگاو انور محمد

جامعة صلاح الدين/ كلية الفنون الجميلة/ قسم الموسيقى
hangaw.mohammad@su.edu.krd

دلاوهر مصطفى محمد

جامعة صلاح الدين/ كلية الفنون الجميلة/ قسم الموسيقى
dlawer.muhammad@su.edu.krd

ملخص

ان موضوع هذا البحث يتعلق بالديانة اليزيدية (كجزء من هذا البحث) باعتبارها مركب دينى نتيجة تفاعلها مع الاديان الاخرى كونها ظاهرة دينية ذات اصالة خاصة لم تتغير باى شكل من الاشكال. اما الجزء الاخر من هذا البحث يتضمن دور و مكانة الموسيقى و الاغاني في الديانة اليزيدية التي تستخدم في الطقوس الدينية و المناسبات الثقافية و الاجتماعية موجودة عبر منذ القدم.

منهجية البحث و اجراءاتها تتضمن الدراسة الميدانية لجمع المعلومات حول الموسيقى و الاغاني الدينية و الوثائق و النصوص الدينية التي تتحدث عن دور و مكانة الموسيقى و الاغاني، لهذا الغرض تمت الاجراءات لجمع المعلومات اللازمة عن طريق الملاحظة المباشرة و المقابلة مع المخبرين و الاشخاص ذوى الخبرات المتمكنين من حفظ التراث و الموسيقى من خبرات متوارثة و ممارسة يومية وفي الأحتفالات و المناسبات الدينية و الاجتماعية التي حافظت على نقل تلك الموروثات.

مشكلة البحث تكمن في المصادر التي كتبت عن اليزيدية كونها من قبل الكتاب العرب المسلمين الذين حاولو مرارا اعتبار اليزيدية كجزء من القومية العربية و الديانة اليزيدية. بالمقابل هناك مصادر كتبت من قبل يزديين نفسهم تتحدث عن منع الديانة المذكورة في البحث من اصول سومرية و زرادشتية و ميثرائية، هذا بالإضافة الى عدم وجود نصوص مسجلة او مكتوبة بعضها حُفظت و انتقلت بشكل شفوي من جيل الى اخر. كما ان مشكلة عدم تحديد وجود بحث أو ترقيع عن اثار تاريخية سكنية للكشف عن الجوانب الخفية التي حدثت لهذه الديانة.

اهداف البحث:-

اولا / الكشف عن جذور و اصول الديانة اليزيدية و مدى صلتها بالديانات الاخرى.

ثانيا/الكشف عن دور الموسيقى و الاغاني اليزيدية في الطقوس الدينية و المناسبات الاجتماعية و الثقافية.

استنتاجات البحث: فيما يتعلق بالهدف الاول حول اصول و جذور الديانة المذكورة اعلاه أُسنتج وجود اراء مختلفة بعضها اراء عربية اسلامية تعتبر الديانة اليزيدية مأخوذة من العقائد الاسلامية بعد التغيير من قبل بعض الشخصيات ابرزهم (الشيخ هادي)، كما يرون البعض الاخر انها (الديانة اليزيدية) جزء انفصل من القائد (يزيد بن معاوية) في الاسلام. من جهة اخرى ظهرت اراء اخرى طُرحت من قبل الكتاب الكرد يعتبرون اليزيدية لها طابع و خصوصية كردية اصيلة مطلقة.

اما فيما يتعلق بالهدف الثاني استنتجت الدراسة الميدانية بان الموسيقى و الاغاني اليزيدية لها دور و مكانة مهمة جدا في الطقوس الدينية و المناسبات الاجتماعية و الثقافية الاخرى، تحديدا باللاتين الموسيقيتين (دو و شاب) باعتبارهما من الالات المقدسة المستخدمة في الطقوس الدينية و المناسبات الثقافية و الاجتماعية آنذاك.

المصطلحات الرئيسية: اليزيدية - اصول - مكانة - الموسيقى - الطقوس .

Music and Songs at Yezidi Religion

Dlawer Mustafa Muhammad

College of Fine Arts - Music Department / Salahaddin University-Erbil
dlawer.muhammad@su.edu.krd

Hangaw Anwar Muhammad

hangaw.mohammad@su.edu.krd

Abstract

The subject of this research concerns the Yazidi religion (as part of this research) as a religious component due to its interaction with other religions as a religious phenomenon of particular origin that has not changed in any form. The other part of this research includes the role and status of music and songs in the Yazidi religion, which are used in religious ceremonies and social- cultural events.

The methodology of the research and its procedures includes a field study to collect information about music, religious songs, documents and religious texts that illustrate the role and status of music and songs. For this purpose, procedures were carried out to gather the necessary information through direct observation and interviews with informants and experienced people.

The problem of research lies in the resources that were written about Yezidis by Muslim Arab writers who repeatedly tried to consider Yezidi as part of Arab nation and Yezidi religion as (apostates from Islam). On the other hand, there are some resources written by the Yezidis themselves, they state that the origin of the yezidi religion is of Sumerian, Zoroastrian and mithraic origins, in addition to that is the lack of written texts, some of them were preserved and transmitted orally from generation to generation. And the problem of not identifying the existence of research or look for historical effects of housing to reveal the hidden aspects that occurred to this religion.

Objectives: First: to reveal the roots and origins of the Yezidi religion and its relation to other religions.

Second: to reveal the role and status of Yezidi music and songs in religious rituals and social-cultural events.

The conclusions: With regard to the first objective on the origins and roots of the religion mentioned above, it evolves different views, some of which are Arab Islamic opinions that states the Yezidi religion is taken from the Islamic beliefs after the change by some of the most prominent figures (Sheikh Hadi). In turns, some of them belief that yezidies separated from the leader (Yazid bin Muawiyah) in Islam. On the other hand, other opinions were raised by the Kurdish writers who consider the Yezidis to have an absolute pure Kurdish character.

As for the second goal, the field study concluded that Yezidi music and songs have a very important role in religious ceremonies and other social and cultural events, namely the two musical instruments (daf and shabab) as sacred instruments used in religious rituals and socio- cultural events.

Keywords: Yezidi, origin, status, music, rituals.